

2016-2

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2016

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

Sayı/Issue: 2

Aralık/December 2016

Sahibi / Owner

Yrd. Doç.Dr.Halil ADIYAMAN

Editörler / Editors

Doç. Dr. Niyazi KURNAZ/ Dumlupınar Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK/ Dumlupınar Üniversitesi

Yrd. Doç.Dr. Erdal ADAY/ Dumlupınar Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Hakan ARIDEMİR/ Dumlupınar Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç.Dr.Cantürk KAYAHAN / Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŐ / Nevşehir Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür ÖNDER / Dumlupınar Üniversitesi

Doç.Dr. Yusuf GÜMÜŞ / Dokuz Eylöl Üniversitesi

Dergi Sekreteryası / Secretary of Journal

Arő.Grv.Seçkin ÖZKAN

Kapak Tasarımı/Cover Desing

Arő.Grv. Erkan ÖZKARAKAŐ/ Hacettepe Üniversitesi

Dizgi/Typesetting

Uzman Betöl AYHAN

İngilizce Editör/English Editor

Mevlüt Tikence

YazıŐma Adresi / Correspondence Address

Uluslararası Afro-Avrasya Dergisi

info@afroavrasya.com

info@afroeurasia.org

www.afroavrasya.com

www.afroeurasia.org

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

<i>Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Prof. Dr. Ali KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ann Marie Bissessar</i>	<i>University of the West Indies</i>
<i>Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH</i>	<i>Minia University</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim TAŞ</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Jose' R. Pires Manso</i>	<i>Universidade da Beira Interior</i>
<i>Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN</i>	<i>Gazi Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ</i>	<i>TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ricardas BARTKEVICIUS</i>	<i>Vilnius Pedagogical University</i>
<i>Prof. Dr. Bilhan KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Dick NG'AMBI</i>	<i>University of Cape Town</i>
<i>Prof. Dr. Fadil HOCA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Gulnar NADIROVA</i>	<i>Al-Farabi Kazakh National University</i>
<i>Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY</i>	<i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ</i>	<i>Balıkesir Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN</i>	<i>Muş Alparslan Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet ERDEM</i>	<i>Fırat Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet YÜCE</i>	<i>Uludağ Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Musa MUSAI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Selehattin KARABINAR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Yusuf DOĞAN</i>	<i>Cumhuriyet Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Doç. Dr. Ali ARI</i>	<i>Kırklareli Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Doç. Dr. Fatih ÖZBAY</i>	<i>İstanbul Teknik Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Nazım CAFERSOY</i>	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Elena MIHAJLOVA</i>	<i>Ss. Cyril and Methodius University</i>
<i>Doç. Dr. Yusuf GÜMÜŞ</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Arzu ARIDEMİR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Elmira ADİLBEKOVA</i>	<i>Ahmet Yassawi University</i>
<i>Doç. Dr. Kalina SOTIROSKA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Doç. Dr. Nagy HENRIETTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Doç. Dr. József KÁPOSZTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Yrd. Doç. Dr. Oğuz BAKKALBAŞI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Yrd. Doç. Dr. Anđela Jakšić STOJANOVIĆ</i>	<i>Mediterranean University</i>
<i>Yrd. Doç. Dr. Arzu AL</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>

Her hakkı saklıdır. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan Uluslararası Hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All rights reserved. International Journal of Afro-Eurasian Research (IJAR) is an International refereed journal and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of International Journal of Afro-Eurasian Research.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. *Kazakistan Rusya Belarus Gümruk Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış Ticareti Üzerine Etkisi*
The Effect of Customs Union Agreement Kazakhstan Russia Belarus on Foreign Trading of Kazakhstan
Osman BARAK, Murat ABUTALIPOV..... 1-18
2. *Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de Meydana Gelen Jeopolitik Kırılmalar ve Türkiye Jeopolitiği*
Geopolitic Rollers in the Eastern Mediterranean and Black Sea and Turkish Geopolytics
Alper TURHAN..... 19-25
3. *Hürmüz Boğazı'ndaki Abu Musa ve Tunb Adaları Üzerindeki Anlaşmazlıklar*
Disputes on the Abu Musa and Tunb Islands in the Straits of Hormuz
Çağatay ALLI..... 26-35
4. *Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi ile Sağlanan Denge Rejimi*
The Importance of the Turkish Straits and the Regime of Balance Provided With the Montreux Convention
Hacer ZORLU UĞUR..... 36-47

KAZAKİSTAN RUSYA BELARUS GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASININ KAZAKİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİSİ

Osman BARAK*

Murat ABUTALİPOV

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖZ

Gümrük Birliği, üye ülkelerin arasındaki ticarete her türlü gümrük vergisi ya da eş etkili vergi, resim, fonlar ve benzerler ile her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı, üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tariflerinin uyguladığı bütünleşme modelidir. Gümrük birliklerine üye ülkeler arasında gümrük vergilerin kaldırılması ve serbest ticaret alanının genişlemesi sonucunda refahı artırıcı gelişmeler olduğu gibi, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri nedeniyle refahı azaltıcı etkiler de oluşabilmektedir. Bu çalışmada, Kazakistan Rusya ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, Kazakistan'ın dış ticaret verileri Gümrük Birliği öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı döneme ayrılarak test edilmiştir. Bu amaçla, gümrük birliği öncesi dönem için 2004-2009 yılları verileri, gümrük birliği sonrası dönem için de 2010-2015 yıllarına ilişkin verileri ayrı ayrı tasnif edilerek analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, Kazakistan, Rusya ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın dış ticaretine pozitif bir etki yapmadığı kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği, Kazakistan'ın Dış Ticareti, Ekonomik Entegrasyon

THE EFFECT OF CUSTOMS UNION AGREEMENT KAZAKHSTAN RUSSIA BELARUS ON FOREIGN TRADING OF KAZAKHSTAN

ABSTRACT

Customs Union is an integration model that restrictions in each kind of amount are abolished with each kind of customs tax between member countries or with equivalent tax, due, funds and likewise, common customs tariffs are applied on third countries. There would be developments to increase prosperity for customs unions as a result that customs taxes between member countries are abolished and free trading areas are expanded and also there would be actives to decrease prosperity due to customs taxes which are applied to third countries. On the study, the effect of Customs Union agreement between Kazakhstan, Russia and Belarus on Kazakhstan's foreign trading has been searched. On the study, Kazakhstan's foreign trading data has been tested in two separate period as before and after Customs Unions. With this purpose, data of 2004-2009 period for the previous of customs union and data related to 2010-2015 years for the later of customs union have been analyzed as being classified separately. According to the result of this research, it has been concluded that there is not a positive effect of Customs Union Agreement between Kazakhstan, Russia and Belarus on Kazakhstan's foreign trading.

Keywords: Customs Union, Customs Union Between Kazakhstan-Russia-Belarus, Kazakhstan's Foreign Trading, Economic Integration

* osmanbarak@yahoo.com

GİRİŞ

Gümrük birliği, taraf ülkelerin aralarındaki ticaretin her çeşit tarife ve eş değer vergiden muaf bir biçimde gerçekleşebildiği ve tarafların, birlik dışında kalan ülkelere yönelik olarak da ortak bir gümrük tarifesini benimsedikleri bir ekonomik bütünleşme modelidir (Gümrük Müsteşarlığı, 2011) Başka bir ifadeyle Gümrük birliği, malların tek bir gümrük alanı içinde, herhangi bir engelle karşılaşmaksızın bütünsel ya da kısmî (belirli kotalar dahilinde) olarak serbestçe dolaşabilmeleri ve anlaşmaya konu olan tarafların üçüncü ülkelere yaptıkları ithalata aynı dış tarife ve aynı ticaret politikasını uygulamaları demektir. En genel ifadeyle Gümrük birliği, taraflar arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarıyla, her türlü eş etkili tarifelerin kaldırıldığı ve ayrıca, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik entegrasyon çeşidi olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2004).

Gümrük birliğinin sınırları içinde, malların hiç bir engellemeyle karşılaşmadan serbest dolaşımı esastır. Bu nedenle, gümrük birliği tarafları arasında herhangi bir ayırmacılığın ortaya çıkmasının önlenmesi ve ortak rekabet kuralları ile ortak ticaret politikalarının geliştirilmesi de gerekmektedir. Ancak bu çerçevede birlik üyeleri, serbest rekabet ortamında, eşit koşullarda üretim ve ticaret yapabileceklerdir.

Bu çalışmada, gümrük birliği kavramı, gümrük birliğinin etkileri, Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği anlaşması ve bu anlaşmanın Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkisi incelenmektedir.

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN ETKİLERİ

Gümrük birliklerinde üye ülkeler arasında gümrük tarife duvarlarının kaldırılması ve serbest ticaret alanlarının genişlemesi sonucunda refah artırıcı gelişmeler olduğu gibi, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarları nedeniyle refah azaltıcı etkenler de oluşabilir. Tam rekabet piyasasının geçerli olduğu bir dünya piyasasında optimum refaha ulaşmak için en iyi yol Pareto optimumudur. Fakat gümrük birliklerinde (dışa karşı uygulanan gümrük tarifeleri sebebiyle) optimum refaha ulaşmak söz konusu olamaz. Burada refahın arttırılması söz konusudur. Bu da "ikinci en iyi durum" teorisinin içinde değerlendirilebilir (Doğan, 2004).

Gümrük birliğinin ekonomik etkileri temelde kaynak dağılımı üzerinde görülür. Kaynak dağılımı etkisi statik etkiler ve dinamik etkiler olmak üzere ikiye ayrılır. Statik etkiler gümrük birliğinin milli gelir üzerindeki bir defalık etkisidir. Dinamik etkiler ise milli gelirin büyüme hızı üzerinde kendini gösteren etkileridir (Yıldırım ve Dura, 2007:142).

Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Statik etkiler, gümrük birliği kurulması sonucu, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı şeklinde ortaya çıkan etkileri içerir. Statik etkileri ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkileri şeklinde inceleyebiliriz. Ticaret yaratma etkisi pahalı yerli üretimin diğer üyeden gelen ucuz ithalatla ikame edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Ticaret yaratma etkisi, pahalı yerli üretimde kullanılan kaynakların daha verimli alanlara aktarılmasını sağlar. Ticaret saptırma etkisi başlangıçta Gümrük Birliği dışından gelen ucuz ithalatın yerini birlik içindeki pahalı ithalatın alması olarak tanımlanır. Ticaret saptırma ise pahalı üretim yapan sektörlerle kaynak aktarımına neden olur. Ticaret saptırma etkisi refahı azaltırken ticaret yaratma refahı artırır (Yıldırım ve Dura, 2007:142-143). Gümrük birliğinin statik etkileri, üretim etkisi, ticaret etkisi, tüketim etkisi ve gelir dağılımı etkisi olarak sınıflandırılabilir;

Üretim Etkisi: Gümrük birliği kurulunca, birlik içindeki bazı üretim birimleri, gümrük tarifelerinin kaldırılması dolayısıyla, bazı girdileri daha ucuza alabilir. Böylece üretim artabilir. Diğer taraftan, gümrük tarifelerinin birlik üyeleri arasında kalkması sırasında, daha önce üçüncü ülkelerden düşük maliyetle alınan bazı mallar, daha yüksek maliyetle birlik üyelerinde alınacağından maliyetler yükselir; bu da üretim azalışına neden olur (İyibozkurt, 1996:6).

Ticaret Etkisi: Anlaşma gereği kısa dönemde birlik içi ülkeler arasında ticareti kısıtlayan engeller ortadan kaldırıldığı ve birlik dışı ülkelere karşı gümrük duvarları devam ettiği ya da oluşturulduğu için birlik içi ülkelere ticaret artarken birlik dışı ülkelere ticaret azalabilir. Bu da ticaretin birlik dışından birlik içine kaymasına ve dolayısı ile ticaretin saptırılmasına neden olur. Buna uygulamada ticaret saptırıcı etki denir. Uzun dönemde ise, birlik ülkeleri ile birlik dışı ülkeler arasındaki ticaret artabilir. Örneğin birlik üyeleri, birlik kurulduktan sonra daha fazla büyüme gösterip, gelirleri daha hızlı artmışsa, ithalat talepleri artacak ve ticaret hacmi, eskiye göre büyüyecektir. Birlik içinde bu ve benzeri şekilde ticaretin artmasına ticaret yaratıcı etki denir (Doğan, 2004).

Tüketim Etkisi: Gümrük birliklerinin kurulması sonucu oluşan entegrasyon içindeki üyelerin ekonomik yapılarında bir uygunluk varsa, birleşmenin tüm üyelerin lehine olacağı ve üye ülke vatandaşlarının gelirlerinin artacağı, gelir artışının talebi kamçılacağı ve daha çok tüketime fon aktarılacağı düşüncesine dayanır. Bu duruma, birlik içinde malların ucuzlaması etki yaptığı gibi üye ülke vatandaşlarının üretim etkisi nedeniyle gelirlerinin artması da etki yapmaktadır.

Gelir Dağılımı Etkisi: Ticari birliklerin kurulması sonucu ticaret yaratma etkisi nedeniyle birlik içine kayan ekonomik faaliyetler birlik içindeki üyelerin üretiminin artmasına ve bunun sonucu olarak gelirlerin artmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan ticaret saptırma etkisi nedeniyle üçüncü ülkelerin mallarına olan talep düştüğünden üretim azalacak ve bunun sonucu olarak bu ülkelerin gelirleri düşecektir. Birlik üyelerinin gelirlerinin artmasına karşın üçüncü ülkelerin gelirlerinin

azalması ülkeler arasında gelir dağılımının bozulmasına neden olur (Çimen, 1996:24).

Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Gümrük birliğinin kurulması, küçük piyasadan büyük piyasaya geçiş anlamı taşıdığından, ekonomilerin büyük piyasanın avantajlarını da elde etmelerine neden olur. Büyük piyasanın meydana getirdiği bu avantajlara dinamik etkiler adı verilir (İyibozkurt, 1996:8). Başka bir ifadeyle dinamik etkiler uzun dönemde gümrük birliğinin GSYİH'nın büyüme hızı üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir. Gümrük birliğinin dinamik etkileri; ölçek ekonomileri etkisi, yatırımları teşvik etkisi, kutuplaşma etkisi, rekabet etkisi, teknolojik ilerleme etkisi ve dışsal ekonomiler etkisi şeklinde sınıflandırılabilir;

Ölçek Ekonomileri Etkisi: Gümrük birliği yurtiçi üreticilerin daha büyük bir pazar için üretim yapmalarını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle gümrük birliğinin yurtiçinde üretilen malların birlik piyasalarına girişini kolaylaştırması, yerli firmaların atıl kapasitelerini kullanmalarına ya da kapasite artırımına gitmelerine yol açacaktır. Bu da ölçek ekonomilerinin iki faydasını ortaya çıkaracaktır. Birincisi firma ve endüstri ölçeğinin büyüyerek maliyetlerde ortaya çıkardığı düşüşlerdir. İkinci faydası ise ürün çeşitliliğinin artmasına neden olacaktır. Gümrük birliği öncesi yurtiçi piyasa dar olduğundan ürün çeşitliliği de az olacaktır. Gümrük birliği piyasa hacmini genişlettikçe, firmalar ölçeklerini ve ürün çeşitlerini artıracaktır. Böylece üretimde verimlilik artışları ortaya çıkacaktır (Yıldırım ve Dura, 2007:147).

Yatırımları Teşvik Etkisi: Gümrük birliğine giden ekonomilerde yatırımların artması iki kanalla ortaya çıkar. Bunlardan birincisi, gümrük birliğine bağlı olarak milli gelirden ortaya çıkan artışı tasarrufları ve yatırımları artırmasıdır. İkincisi, Gümrük birliğinin doğrudan yabancı yatırımların yeri ve büyüklüğü üzerinde değişikliklere neden olmasıdır. Ayrıca gümrük birliği, birliğe giren ülkeler arasında ticari sınırların kalkmasına neden olduğundan birlik içinde faaliyet gösteren firmalar açısından pazarlarının genişlemesine neden olarak yatırımları teşvik etkisi doğurur (Yıldırım ve Dura, 2007:146-147).

Kutuplaşma Etkisi: Kutuplaşma etkisi yoğunlaşma etkisi olarak da ele alınmaktadır. Kutuplaşma etkisi ya da yoğunlaşma etkisi, birlik üyesi ülkelerden birinde veya ülke içinde özel bir bölgede, göreceli ya da mutlak olarak, ticaret yoğunluğu yaratılması ya da üretim faktörlerinin o bölgede toplanma eğiliminde olması anlamına gelir (El-Agraa, 1999:45). Bu kapsamda coğrafi olarak merkezde olan ya da birliğin merkezi konumunda olan ülkeler kutuplaşma etkisinden daha fazla fayda sağlayacaklardır. Bu da entegrasyonun kutuplaşma etkisinin bir sonucudur (Halıcıoğlu, 1996:45).

Rekabet Etkisi: Gümrük birliğinin rekabet etkisi iki şekilde ortaya çıkar. Birincisi, Gümrük birliğinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırması sonucu rekabetin artmasıdır. Piyasalarda serbest giriş

koşuluna yaklaştıkça rekabetten beklenen yararlar artmaktadır. Diğer bir deyişle endüstrideki firma sayısı arttıkça, ortaya çıkan rekabet nedeniyle daha etkin üretim yöntemleri kullanıldığından maliyetlerde düşüşlerle birlikte ürün kalitelerinde iyileşme sağlanacaktır. İkincisi ise Gümrük birliğinin üye ülke ile birlik arasındaki dış ticareti artırmasıyla rekabetin artmasıdır (Yıldırım ve Dura, 2007:146).

Teknolojik İlerleme Etkisi: Gümrük birliği teknolojik ilerlemeyi üç yolla artırabilir. Birincisi, daha büyük bir pazarla karşılaşan yurtiçi firmaların üretim ölçeklerinin büyümesi ve ar-ge yatırımlarına daha fazla pay ayırmalarıdır. İkincisi, artan rekabetin yurtiçi firmaları daha etkin çalışma yöntemlerini bulmaya zorlaması ve böylece yurtiçi firmaların ar-ge yatırımlarını artırarak teknolojik ilerlemeye neden olmasıdır. Üçüncüsü ise gümrük birliğinden dolayı artan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının getirdiği teknolojiler, üye ülkedeki teknoloji düzeyinden daha yüksek düzeyli olduğunda ortaya çıkar. Gümrük birliğinin teknolojik ilerleme etkisi, rekabet artışına, ölçek büyümesine, yabancı sermaye yatırımlarının artışına ve teknoloji içeriğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Dışsal Ekonomiler Etkisi: Arz ve talep koşullarındaki değişmelere bağlı olarak iki grupta toplanabilen dışsal ekonomiler, işletmelerin ve endüstrilerin hem özel maliyetlerini hem de genel maliyetlerini aşağıya çekebilir. Arz koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda, bir işletmenin üretim tekniğindeki ilerleme nedeniyle maliyetlerini düşürmesi ve bu işletmenin ürettiği ürünü, satın alan diğer işletmelere daha düşük fiyattan sunması söz konusudur. Talep koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda ise, dışsal ölçek ekonomileri üretim genişlemesi olan bir endüstrideki üretim faktörlerinin gelirlerinin artması ile başlar ve türev taleplerdeki artışla devam eder. İlk endüstrideki üretim artışı, gelir-talep sarmalının oluşmasına neden olur. Bu etki bazı sektörlerin kapsamına alındığı gümrük birliği örneğinde, gümrük birliğine dahil edilmeyen sektörlerin de bu birleşmeden etkilenebileceğini ima eder. Endüstrinin optimum ölçek altında çalışması durumunda dışsal ekonomiler, optimum ölçeğe ulaşmada olumlu etkide bulunurlar. Dışsal ekonomiler, ekonomik bütünleşmeye giden üye ülke endüstrilerinde oluşması durumunda, maliyet düşürücü etkilerinden dolayı, yerli ve yabancı yatırımcılar için bir teşvik vazifesi görürler (Yıldırım ve Dura, 2007:147-148).

KAZAKİSTAN RUSYA BELARUS GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI

8 Aralık 1991 tarihinde Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulması anlaşmasını imzalayarak Sovyetler Birliği'ne son vermişlerdir. 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık Devletleri ve Gürcistan hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri, son olarak da 1993 yılında Gürcistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan anlaşmayı imzalamıştır. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan,

Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna devletleridir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeliğinden Gürcistan 17.08.2009 tarihinde Ukrayna ise 2014 yılında ayrılmıştır.

BDT pazarı bugün yaklaşık 270 milyonluk nüfusu ile dünyanın en büyük pazarları arasında yer almaktadır. 2008 yılında BDT ülkelerinin toplam ihracatı 700 milyar doların üzerine çıkarken, toplam ithalatı da 500 milyar dolara yaklaşmıştır. BDT'nun dünya ihracatındaki payı %4,4 dünya ithalatındaki payı ise % 3'tür. Dünya doğalgaz rezervlerinin %30,7'si BDT ülkelerinde bulunurken, söz konusu ülkeler aynı zamanda dünya doğalgaz üretiminin dörtte birini gerçekleştirilmektedirler. BDT ülkelerinin dünya petrol üretimindeki payı da %16'dır. 2010 yılı itibariyle BDT ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000 yılından bu yana %543 artarak 355 milyar dolara yükselmiştir. Ancak 2012 yılı itibariyle, eski Sovyet Bloku ülkelerinden sadece Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova ve Ukrayna Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi olmuşlardır.

BDT, üye ülkelerin çok yönlü işbirliğine yaklaşım farklıları ve sorunlara bölgesel çözüm arayışları gibi nedenlerden dolayı ülkeler arasında etkin bir işbirliği sağlayamamıştır. Bu nedenle bazı üyeler daha etkin işbirliği oluşturabilmek için farklı devletlerarası oluşumlara gitmişlerdir. Bu oluşumlardan birisi olan Avrasya Ekonomik Topluluğu 2000 yılında Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Tacikistan tarafından kurulmuştur. 2006 yılında Özbekistan da topluluğa katılmış, ancak 2008 yılında üyeliğini askıya almıştır. Ukrayna, Moldova ve Ermenistan söz konusu toplulukta gözlemci statüsüyle katılmıştır. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kuruluş amaçları arasında Gümrük Birliği oluşturmak, imzacı ülkelerin birbirleri ile uyumlu ekonomik politikalar yürütmesi, ortak enerji alanı oluşturmak, tarım alanında işbirliğini geliştirmek, tek pazar oluşturarak parasal entegrasyona ulaşmak, sosyal ve insani alanlarda ve göç politikalarında işbirliği içinde yer almaktadır. 2000 yılında 30 milyar dolar olan imzacı ülkeler arasındaki ticaret hacmi, 2008 yılında 123 milyar dolara yükselmiştir. 2010 yılı öncesi serbest ticaret rejimi formatında olan Avrasya Ekonomik Topluluğu, Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında imzalanan anlaşma ile Gümrük Birliği'ne dönüşmüş böylece üçüncü ülkeler ile yapılan ticareti de kapsamaya başlamıştır. Topluluğun nihai amacı Avrupa Birliği benzeri malların, hizmetlerin, sermayenin ve işçilerin serbest dolaşımına dayanan ortak ekonomik alan oluşumunu sağlamaktır.

Gümrük Birliği'nin uygulamaya girdiği 1 Ocak 2010 tarihinden itibaren üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta Ortak Gümrük Tarifeleri (OGT) uygulanmaya başlanmıştır. OGT'lerin genellikle % 5, % 10 ve %15-20 aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca OGT'lerin belirlenmesinde genellikle Rusya Federasyonu'nun gümrük tarifeleri ve tarife cetvelleri esas alınmıştır (UİB, 2010). Gümrük birliği tüm ürünleri kapsamakla birlikte, Kazakistan'a OGT'ye uyum için ürün bazında değişen sürelerde, toplam 409 kalem üründe, 2015 yılına kadar geçiş dönemi imkânı

sağlanmışır. Alışık olunanın aksine, geçiş dönemi bu ürünlerde tarifelerin kademeli olarak artırılmasına ilişkindir. Bu rnler, 2008 yılı rakamlarıyla Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatının %14,4'ne tekabül etmektedir.

Gümrük kontrolleri, anlaşma gereği Rusya-Belarus arasında 1 Temmuz 2010'da, Rusya-Kazakistan arasında ise 1 Temmuz 2011'de tamamıyla kaldırılmak üzere anlaşmaya varılmışır. Gümrük kontrollerinin kaldırılmasıyla, 2015 yılına kadar Kazakistan'a düşük tarifeyle girecek, geçiş dönemi öngörülen, mallarda özellikle Çin menşeli olanlarının Rus pazarına düşük tarifeden sokulabileceği yönünde endişeleri de beraberinde getirmiştir.

Gümrük birliği yesi ülkeler arasında gümrük tarifeleri ise şu şekilde oluşmuştur; Rusya Federasyonu için mevcut tarifelerinin %82'si sabit kalmış, %14' düşmüş, %4'lk bir bölümünde artış yaşanmıştır. Belarus için mevcut tarifelerinin %75'i aynı kalmış, %7'sinde indirim olmuş, %18'inde artış kaydedilmiştir. Kazakistan içinse mevcut tarifelerinin %45'i sabit kalmış, %45'i artmış, %10'unda düşüş yaşanmıştır. Söz konusu veriler de açıkça göstermektedir ki bölgede baskın ülke konumunda olan Rusya'nın koruma oranları diğer ye ülkelerce kabul edilmiştir (DTM, 2010:1-2).

Başta Rusya olmak üzere bölge ülkelerince advalorem vergi (değer üzerinden alınan yüzde vergi) yanında birçok üründe spesifik vergi uygulamaları mevcuttur. Gümrük birliği sürecinde yeni teşkil olunan OGT'lere bakıldığında, 11.171 tarife pozisyonundan 1.962'sinin adv./spesifik ya da yalnız spesifik olarak uygulandığı görülmektedir. Örneğin, “%20 ya da her durumda 2 euro/kg'dan az değil” şeklindeki bir uygulama, gerçekte uygulanan vergi oranının %20'den daha yüksek düzeyde olmasına yol açmakta bu da dolaylı olarak örtülü bir korumacılığı ortaya çıkarmaktadır (DTM, 2010:2-3)

KAZAKİSTAN RUSYA BELARUS GÜMRÜK BİRLİğİ ANLAşMASININ KAZAKİSTAN'IN DIş TİCARETİ ÜZERİNE ETKİSİ

Dış Ticaret Kavramı

Haberler (1970: 11-14) dış ticareti, *bağımsız ülkeler veya devletler arasındaki mal ve hizmet mübadelesi'* şeklinde tanımlanmıştır. Sabuncu (2009:4) ise dış ticareti, *bağımsız ülkeler arasında belli bir dönemde gerçekleştirilen mal ve hizmet alım satımıdır* şeklinde açıklamıştır. Genel anlamda dış ticaret; bir ülkede üretilen malların, sağlanan hizmetlerin, sermayenin ve fikri mülkiyet haklarının başka ülkelerde veya bölgelerde satılması, dağıtılması veya başka şekillerde fayda yaratılması yoluyla tüketicilere veya aracılara sunulması faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır (Gültekin, 2010: 11).

Dış ticaret mal ve hizmet akımları açısından ihracat, ithalat ve transit ticaret olmak üzere üç temel başlıkta sınıflandırılmaktadır (Kaya, 2011:22-23; Kahveci, 2014:5-6).

İhracat, ulusal ekonomi sınırları içinde üretilmiş olan malların/hizmetlerin, belirli bir bedel karşılığında yurtdışına satılmasıdır (Demir, 2004:24). Başka bir ifadeyle ihracat, gümrük mevzuatı uygulanabilen serbest dolaşımda bulunan malların ve hizmetlerin, daha sonra ithal etme maksadı olmaksızın gümrük bölgesi dışına çıkarılmasıdır (Kahveci, 2014:5). Kaya (2011:22)'da ihracatı, bir malın yabancı bir ülkeye döviz karşılığında satışı şeklinde tanımlamıştır. Ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle ülkelerde ihracatın artırılması, ithalatın azaltılması önemli hedefler arasındadır.

İthalat başka ülkelerde üretilmiş malların, ülkedeki alıcılar tarafından satın alınmasıdır (Kaya, 2011:22). Başka bir ifadeyle ithalat, ulusal ve uluslar arası kurallar çerçevesinde ülke dışında üretilmiş olan malların, bedeli ödenmek suretiyle ulusal ekonomik sınırlar içine alınmasıdır (Demir, 2004:30).

Transit ticaret, bir malın taşınma işleminin başlangıç ve bitiş noktalarının her ikisi de yabancı ülkeler olduğu ve bu ülkeler arasında yer alan ülkenin bu noktalar arasında geçişe zemin oluşturması sonucu oluşan ekonomik faaliyettir (Demir, 2005:38). Başka bir ifadeyle transit ticaret, yurt dışından veya serbest bölgede yerleşik bir firmadan ya da antrepodan satın alınan bir malın, ülke üzerinden transit olarak veya doğrudan doğruya yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmaya ya da antrepoya satılması faaliyetidir (Kaya, 2011: 23).

Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi Dış Ticaret

Kazakistan'ın dış ticareti büyük ölçüde petrol, gaz ve demirli metallere dayanmaktadır. Söz konusu sektörlerin toplam ihracat hacmi içindeki payı yüksek orandadır. Kazakistan'ın ihracatının yaklaşık %65'ini petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Bu durum Kazakistan'ı petrol ürünleri ihracatına bağımlı ülke haline dönüştürmektedir. Örneğin, dünya petrol fiyatlarında artış sonrasında Kazakistan'ın dış ticaret hacminde oransal bazda ciddi artışa neden olmaktadır. Buna karşın, Kazakistan'ın petrol ve petrol ürünleri ihracatına yüksek bağımlılığı, bu ürünlerin fiyatlarının uluslararası piyasalarda düşüş gösterdiği yıllarda Kazakistan ekonomisi için önemli bir sorun oluşturmaktadır (Kara ve Yeşilot, 2011:220).

Kazakistan'ın Gümrük Birliği öncesi dış ticaret kalemleri incelendiğinde yıllar itibariyle oransal bazda bir artış olduğu, dış ticaret dengesi açısından da dış ticaret fazlası verdiği göze çarpmaktadır (Tablo 1).

Kazakistan'ın genel dış ticaretine baktığımızda, Tablo 1'de görüldüğü gibi 2004 yılında 20 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, sürekli bir artış sergileyerek 2008 yılında 71 milyar dolara çıkmış ve önceki yıla göre % 50'lik bir artış göstermiştir. Buna karşın 2009 yılında ihracat hızını kaybetmiş, 2008 küresel kriz ve petrol fiyatları ile birlikte talebinde düşmesi sonucu ihracat, bir önceki yıla göre %-39,3 oranında azalmıştır. İthalat verileri ise 2009 yılı haricinde sürekli artma eğilimindedir. Tüm

dünyada olduğu gibi küresel krizden Kazakistan'da nasibini almış ve iç talepteki daralma sonucu ihracatta olduğu gibi ithalatta da azalma yaşanmıştır.

Tablo 1: Kazakistan'ın 2004-2009 Yıllar Arasında Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Denge	Hacim
	Değer (\$)	Değ (%)	Değer (\$)	Değ (%)		
2004	20.096	55,4	12.926	53,7	33.022	7.170
2005	27.849	39	17.352	35,8	10.497	45.201
2006	38.250	37,3	23.676	36,4	14.574	61.926
2007	47.755	24,8	32.756	38,3	14.999	80.511
2008	71.183	50	37.889	15,7	33.294	109.072
2009	43.195	-39,3	28.408	-25	14.787	71.603

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, <http://www.stat.gov.kz> Erişim Tarihi: 09.02.2016.

Gümrük birliği öncesi Kazakistan'ın ülkeler bazında ihracat rakamları (Tablo 2) incelendiğinde en büyük payı sırasıyla İtalya, Çin ve Rusya almaktadır. Gümrük birliği ile birlikte bu payın daha da artırılması Gümrük Birliğinin de temel hedefleri arasındadır.

Tablo 2: 2004-2009 Dönemi Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon\$)

Ülkeler/Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İtalya	3.108	4.190	6.891	7.774	11.920	6.686
Çin	1.966	2.422	3.592	5.635	7.676	5.888
Hollanda	464	877	1.704	2.464	4.638	2.222
Rusya	2.836	2.926	3.730	4.658	6.227	3.546
Fransa	1.468	2.665	3.346	3.982	5.388	3.381
İsviçre	3.760	5.509	6.721	7.475	11.281	2.668
Romanya	32	460	747	686	1.010	840
Avusturya	0.1	0.1	0.1	0.2	0.3	1.196
İspanya	281	464	968	775	896	580
Türkiye	147	156	348	934	1.903	791
Belarus	18	26	70	129	170	54
Diğer	5.999	8.154	10.133	13.243	20.074	15.343
Toplam	20.079	27.849	38.250	47.755	71.183	43.195

Kaynak: Trade Map / ITC

Gümrük Birliği öncesi Kazakistan'ın en yüksek miktarda ithalat yaptığı ülkeler arasında birinci sırayı Rusya almakta ve bunu sırasıyla Çin ve Almanya izlemektedir. Hem tarihsel hem de kültürel bağları olan Türkiye'den olan ithalatı toplam ithalatın yaklaşık ortalama %2'sine tekabül etmekte ve en yüksek ithalat yapılan ülkeler arasında 9. Sırada yer almaktadır.

Kazakistan ekonomisi yüksek düzeyde ithalata dayalı bir ekonomidir. Ülkede gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu petrol ve gaz sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Petrol sektörü yatırımlarındaki ve üretimindeki artış sermaye malları ithalatındaki artışı da beraberinde getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak, Kazakistan'ın ithalatında en büyük payı makine ve teçhizatlar almaktadır. Ülkenin en önemli sektörlerinden olan petrolün çıkartılması ve taşınması için altyapı tesislerinin kurulmasına, mevcut tesislerin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmakta ve ülke çoğunlukla makine ekipmanları ithalatına gitmektedir.

Tablo 3: 2004-2009 Dönemi Kazakistan'ın İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon \$)

Ülkeler	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Rusya	4.807	6.581	9.064	11.573	13.753	8.896
Çin	758	1.251	1.924	3.507	4.565	3.569
Almanya	1.052	1.298	1.809	2.585	2.572	2.041
ABD	563	1.204	1.105	1.623	1.930	1.393
Ukrayna	722	839	979	1.517	2.104	2.131
Fransa	313	291	459	705	812	460
Güney Kore	247	256	358	625	423	373
İtalya	426	679	1430	1.130	1.240	1.915
Türkiye	342	399	558	958	970	570
Özbekistan	227	254	319	538	516	304
Belarus	143	207	284	395	396	367
Diğer	3.173	4.093	5.387	7.600	8.608	6.389
Toplam	12.773	17.352	23.676	32.756	37.889	28.408

Kaynak: Trade Map / ITC

Kazakistan'ın Gümrük Birliği Dönemi Dış Ticareti

Kazakistan, Rusya ve Belarus 1 Ocak 2010 yılı itibariyle Gümrük Birliğine geçerek kendi aralarındaki gümrük duvarlarını kaldırmışlar ve diğer ülkelere karşı ortak Gümrük tarifeleri uygulamaya başlamışlardır. Buradaki temel hedeflerden bir tanesi üye ülkeler arasında var olan ticaretin daha da geliştirilmesidir.

Tablo 4: Kazakistan'ın 2010-2015 Yıllar Arasında Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Denge	Hacim
	Değer (\$)	Değ (%)	Değer (\$)	Değ (%)		
2010	60.270	39,5	31.126	9,6	29.144	91.396
2011	84.335	40	36.905	18,6	47.430	121.240
2012	86.448	2,5	46.358	25,6	40.090	132.806
2013	84.700	-2	48.805	5,3	35.895	133.505
2014	79.459	-6,2	41.295	-15,3	38.164	120.754
2015	45.725	-42,4	30.186	-30	15.539	75.911

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, <http://www.stat.gov.kz>, Erişim Tarihi: 09.02.2016.

Tablo 4’de görüldüğü gibi Kazakistan’ın ihracatı 2011 ve 2012 yıllarında küresel ekonomik krizin etkisini yitirmesiyle birlikte artış gösterirken, 2013, 2014 ve 2015 yıllarında ise ihracatta sırasıyla %-2, %-6, %-42,4 oranında düşüşler yaşanmıştır. 2014 yılının ikinci yarısından itibaren petrol fiyatların önemli oranda düşmesi Kazakistan’ın ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Kazakistan’ın büyük ölçüde petrol ürünleri ihraç eden bir ülke olması ve ihracatının büyük oranda petrol ürünlerine bağımlı olması dünya petrol fiyatlarındaki düşüşten ciddi oranda negatif yönde etkilenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Çin ve Rusya’nın Kazakistan’ın ham petrol demir cevheri ve metalik ürünlerine olan talebinin azalması Kazakistan’ın ihracatının düşmesini daha da hızlandırmıştır (ERI, 2015). Söz konusu durumun önemini Tablo 5’de yer alan bilgiler açıklamaktadır. Tablo 5’ verileri Kazakistan’ın 2014 yılı itibariyle toplam ihracatının nerdeyse %85’inin Petrol ürünleri ve Maden sektöründen oluştuğunu göstermektedir. Bu da ekonominin ne derece bu ürünlere bağımlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu durum Kazakistan’ın dış ticaret dengesini uluslararası mal fiyatlarındaki değişmelere karşı korunmasız hale getirmektedir.

Tablo 5: 2014 yılında Kazakistan’ın İhracatında Başlıca Ürünler (milyon\$)

Fasıl No	Tanım	Değer (\$)	Pay (%)
27	Mineral yakıtlar, mineral ürünler	60.700	76,3
72	Demir ve çelik	3.383	4,2
28	Anorganik kimyasallar	2.839	3,6
26	Metal cevherleri	2.637	3,3
74	Bakır ve bakırdan eşya	1.830	2,3
	Toplam	79.459	100

Kaynak: Trade Map / ITC

Tablo 4’te görüldüğü üzere Kazakistan’ın 2010 yılında 31 milyar dolar olarak gerçekleşen ithalatı, 2012 yılında 46 milyar dolara ulaşmış ve önceki yıla göre %25,6’lık bir artış göstermiştir. 2014 yılında ise ihracatta olduğu gibi ithalatında da bir düşüş gözlenmiş ve bu yılda toplam ithalat %15 azalmıştır. İthalatta gerçekleşen düşüşün en önemli nedenlerinden birisi yerli üreticileri korumaya yönelik ithal ikame politikalarıdır.

Tablo 6’da görüleceği üzere, 2014 yılı itibariyle Kazakistan’ın ihracatında büyük payı, sırasıyla İtalya (%20), Çin (% 12,3), Hollanda (%11) ve Rusya (%8) almaktadır. Kazakistan’ın en fazla ihracat yaptığı onuncu ülke ise Türkiye’dir. Gümrük Birliği üyesi olan Rusya, Gümrük Birliği öncesi üçüncü sırada iken beklenenin aksine Kazakistan’ın en fazla ihracat yaptığı dördüncü ülke konumuna düşmüştür.

Tablo 6: Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon\$)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İtalya	9.576	15.045	15.465	16.480	16.051	8.137
Çin	10.122	16.291	16.484	14.373	9.799	5.483
Hollanda	4.160	6.637	7.479	9.888	8.724	4.980
Rusya	3.006	7.514	6.747	5.875	6.388	4.278
Fransa	4.433	5.414	5.632	5.460	4.690	2.681
İsviçre	1.234	4.952	4.965	4.313	4.539	2.659
Romanya	1.281	2.265	3.033	2.396	3.152	1.343
Avusturya	2.528	3.876	4.955	3.614	2.854	423
İspanya	921	1.135	768	1.846	2.363	1.219
Türkiye	1.234	2.574	3.229	2.603	2.272	1.922
Belarus	41	103	90	58	61	57
Diğer	21.704	18.529	17.601	17.794	18.566	8.669
Toplam	60.240	84.335	86.448	84.700	79.459	41.851

Kaynak: Trade Map / ITC

Kazakistan dış ticarete en çok hammadde ihracatçı bir ülke olmasıyla beraber büyük ölçüde ithalatçı da bir ülkedir. Tablo 7'de görüldüğü gibi, Kazakistan'ın ithalatında en büyük payı Rusya almakta bunu Çin ve Almanya izlemektedir. Türkiye ise Gümrük Birliği öncesinde olduğu gibi dokuzuncu sıradaki mevcut yerini korumaktadır. Rusya'nın Kazakistan'ın ithalatından en yüksek payı almasındaki en önemli sebeplerin başında, iki ülke arasındaki ticareti kolaylaştırıcı uygulamalar/anlaşmalar ile çekim modeli kaynaklı olarak Rusya'nın sahip olduğu coğrafi-jeopolitik avantajını kullanması gelmektedir. Diğer taraftan, Rusya'da yaşanan kriz kaynaklı Rublenin hızlı değer kaybı, Tenge üzerinde önemli bir baskı oluşturarak, Rubledeki değer kaybı ile birlikte, Rusya'da üretilen malların ucuzlamasına ve dolayısıyla Kazakistan'a olan ithalatın artmasına yol açtığı da söylenebilir (ERI, 2015).

Tablo 7: Kazakistan'ın İthal Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon\$)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Rusya	5.475	16.269	17.110	17.971	13.807	9.650
Çin	3.964	5.021	7.497	8.364	7.357	5.082
Almanya	1.828	2.082	2.270	2.455	2.314	1.985
ABD	1.315	1.716	2.119	2.155	1.993	1.422
Ukrayna	1.358	1.734	2.922	2.269	1.208	827
Fransa	501	687	584	1.032	1.085	670
Güney Kore	527	622	956	1.265	1.066	606
İtalya	1.581	1.145	960	1.036	1.039	1.176
Türkiye	616	729	786	926	1.019	741
Özbekistan	473	770	817	970	1.017	725
Belarus	251	623	675	698	773	446
Diğer	13.237	5.507	9.662	9.664	8.617	6.856
Toplam	31.126	36.905	46.358	48.805	41.295	30.186

Kaynak: Trade Map / ITC

Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış Ticaretine Etkisi

Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticaretine etkisi olup olmadığı, oldu ise ne ölçüde ve hangi yönde olduğu, hem politika belirleyiciler ve hem de Gümrük Birliği konusunda karar vericiler açısından büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışma Gümrük Birliği konusuna ilgi duyanlara, hem bilimsel bilgi üretecek hem de olası durumlara karşı da önceden önlem alınmasına ve yeni projelerin geliştirilebilmesine de ışık tutacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, Kazakistan, Rusya Belarus arasındaki gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticaretine etkisi olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaçla Kazakistan'ın Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dönemine ilişkin ihracat ve ithalat verileri incelenmiştir. İncelemede, ihracat ve ithalat verileri Gümrük birliği öncesi ve üyelik dönemi olmak üzere ikiye ayrılmış ve dönemlere ilişkin ihracat ve ithalat rakamlarının hem ülke bazında hem de toplamda (tüm ülkeler) ortalama büyüme oranları tespit edilmiştir. Elde edilen büyüme oranları hem kendi içinde hem de dönemler itibariyle karşılaştırılarak, Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticaretine etkisi olup olmadığı var ise ne oranda olduğu tablolarla (Tablo 8,9) gösterilmiştir.

Tablo 8: Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dönemde Yıllar İtibariyle İhracatı (Milyon \$) ve İhracattaki Ortalama Değişme

Ülkeler	Gümrük Birliği Öncesi Dönem							Gümrük Birliği Dönemi						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Ortalama %Değişim	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ortalama %Değişim
İtalya	3.108	4.190	6.891	7.774	11.920	6.686	0,2430	9.576	15.045	15.465	16.480	16.051	8.137	0,0291
Çin	1.966	2.422	3.592	5.635	7.676	5.888	0,2826	10.122	16.291	16.484	14.373	9.799	5.483	-0,0531
Hollanda	464	877	1.704	2.464	4.638	2.222	0,5281	4.160	6.637	7.479	9.888	8.724	4.980	0,0995
Rusya	2.836	2.926	3.730	4.658	6.227	3.546	0,0923	3.006	7.514	6.747	5.875	6.388	4.278	0,2051
Fransa	1.468	2.665	3.346	3.982	5.388	3.381	0,2483	4.433	5.414	5.632	5.460	4.690	2.681	-0,0677
İsveçre	3.760	5.509	6.721	7.475	11.281	2.668	0,1086	1.234	4.952	4.965	4.313	4.539	2.659	0,5045
Romanya	32	460	747	686	1.010	840	2,8442	1.281	2.265	3.033	2.396	3.152	1.343	0,1278
Avusturya	0.1	0.1	0.2	0.2	0.3	1.196	77,1870	2.528	3.876	4.955	3.614	2.854	423	-0,1042
İspanya	281	464	968	775	896	580	0,2683	921	1.135	768	1.846	2.363	1.219	0,2217
Türkiye	147	156	348	934	1.903	791	0,6858	1.234	2.574	3.229	2.603	2.272	1.922	0,1731
Belarus	18	26	70	129	170	54	0,5230	41	103	90	58	61	57	0,2033
Diğer	5.999	8.151	10.127	13.235	20.062	15.343	0,2377	18.708	22.301	23.434	17.792	18.565	8.669	-0,0975
Toplamı	20.079	27.846	38.244	47.747	71.171	43.195	0,2212	57.244	88.107	92.281	84.698	79.458	41.851	-0,0062

Tablo 8 ve 9'da yer alan, Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dış ticaret rakamları (ihracat-ithalat) birlikte değerlendirildiğinde, Gümrük Birliğinin Kazakistan'ın dış ticaretine pozitif anlamda ciddi bir etki yapmadığı kanaati güçlenmektedir.

Gümrük Birliğinin Kazakistan'ın ihracatı üzerine etkisini görmek amacıyla Gümrük Birliği ülkelerine olan ihracat rakamları toplam ihracat rakamları ile karşılaştırılmıştır. Gümrük Birliği öncesinde Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracatı ortalama % 9,23 oranında, Belarus'a olan ihracatı ise %52 oranında büyüme göstermiş, buna karşın toplam ihracat

rakamları ortalama %22 oranında artmıştır. Bu durum Gümrük Birliği oluşmadan önce Kazakistan'ın Rusya'ya yapmış olduğu ihracattaki büyümenin diğer ülkelere göre düşük oranda seyrettiğini buna karşın Belarus'a yapmış olduğu ihracatın diğer ülkelere kıyasla yüksek oranda büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır (Tablo 8).

Kazakistan'ın ihracat rakamlarındaki yıllar itibariyle büyüme oransal bazda gösterilmiştir. İhracat rakamlarındaki oransal büyüme, 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve 2014 yılındaki Dünya Petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle, olumsuz yönde etkilenmiştir. 2014 yılındaki düşüşe neden olan en önemli faktör, Kazakistan'ın ihracatının büyük oranında petrol ürünlerine bağımlı olmasıdır. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş Kazakistan'ın ihracatını ciddi oranda olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer taraftan, Kazakistan'ın ham petrol, demir cevheri ve metalik ürünlerine olan dış talebinin azalması, Kazakistan'ın ihracatının düşmesini daha da hızlandırmıştır. Tablo 8'de görüleceği üzere Kazakistan'ın ihracatı Gümrük Birliği öncesi dönemde % 22 oranda yıllık ortalama büyüme gösterirken, üyelik döneminde %-0,062 oranda azalmıştır.

Tablo 9: Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dönemde Yıllar İtibariyle İthalatı (Milyon \$) ve İthalattaki Ortalama Değişme

Ülkeler	Gümrük Birliği Öncesi Dönem							Gümrük Birliği Dönemi						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Ortalama %Değişim	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ortalama %Değişim
Rusya	4.807	6.581	9.064	11.573	13.753	8.896	0,1717	5.475	16.269	17.110	17.971	13.807	9.650	0,3081
Çin	758	1.251	1.924	3.507	4.565	3.569	0,4189	3.964	5.021	7.497	8.364	7.357	5.082	0,0892
Almanya	1.052	1.298	1.809	2.585	2.572	2.041	0,1690	1.828	2.082	2.270	2.455	2.314	1.985	0,0222
ABD	563	1.204	1.105	1.623	1.930	1.393	0,2872	1.315	1.716	2.119	2.155	1.993	1.422	0,0390
Ukrayna	722	839	979	1.517	2.104	2.131	0,2556	1.358	1.734	2.922	2.269	1.208	827	-0,0089
Fransa	313	291	459	705	812	460	0,1523	501	687	584	1.032	1.085	670	0,1315
G.Kore	247	256	358	625	423	373	0,1479	527	622	956	1.265	1.066	606	0,0903
İtalya	426	679	1.430	1.130	1.240	1.915	0,4264	1.581	1.145	960	1.036	1.039	1.176	-0,0447
Türkiye	342	399	558	958	970	570	0,1764	616	729	786	926	1.019	741	0,0535
Özbekistan	227	254	319	538	516	304	0,1219	473	770	817	970	1.017	725	0,1275
Belarus	143	207	284	395	396	367	0,2279	251	623	675	698	773	446	0,2568
Diğer	3.173	4.074	5.371	7.530	8.534	6.389	0,1773	6.134	6.612	7.842	9.663	8.617	6.856	0,3671
Toplamı	12.773	17.333	23.660	32.686	37.815	28.408	0,2023	24.023	38.010	44.538	48.804	41.295	30.186	0,0854

Tablo 8'de görüldüğü gibi, Gümrük Birliği sonrasında Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracatı, ortalama %20 oranında büyümüştür. Bu oran toplam ihracattaki büyümeye kıyasla yüksek görülmektedir. Fakat Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracat rakamlarında, öncesi ve üyelik dönemleri (rakamsal değerlerini) dikkate alındığında önemli derecede bir farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Ulaşılan söz konusu sonuçlar, 2008 Ekonomik Krizi sonrasında düşen ihracat rakamlarının temel alınmasından kaynaklı, sanal bir büyüme olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Diğer taraftan, Kazakistan'ın Belarus'a olan ihracat rakamları üyelik döneminde % 20 oranda büyüme gösterirken üyelik öncesi dönem verilerine kıyasladığında %32 oranda ihracatta bir azalma olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu bulgu, Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın ihracatını artırıcı yönde etki meydana

getirmediği yönünde sonuç üretmiştir. Başka bir ifadeyle, Gümrük Birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın üye ülkelere olan ihracatını artırıcı yönde etki etmediği yönünde sonuç üretmiştir.

Analiz döneminde, 2008-2009 yılları göz ardı edildiğinde ithalat verileri sürekli artma eğilimindedir. Tüm dünyada olduğu gibi küresel ekonomik krizden Kazakistan'da etkilenmiş, iç talepteki daralma sonucu ihracatta olduğu gibi ithalatta da azalma yaşanmıştır. Tablo 9'da görüldüğü gibi, Kazakistan'ın ithalatı, Gümrük Birliği öncesi dönemde ortalama %20, üyelik döneminde ise ortalama %0,085 oranında artış göstermiştir.

Gümrük Birliği öncesi dönemde Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalat ortalama %17,17 oranında, Belarus'dan yapılan ithalat ise %22,79 oranda artmış olmasına karşın toplam ithalat rakamları (tüm ülkeler için) ortalama %20,23 oranında büyüme göstermiştir. Bu durum, Kazakistan'ın ithalat yaptığı ülkeler içinde, yıllara göre, Gümrük Birliği oluşmadan önce Rusya'dan yapmış olduğu ithalattaki büyümenin diğer ülkelere göre düşük oranda seyrettiğini buna karşın Belarusa'dan yapmış olduğu ithalatın diğer ülkelere göre yüksek oranda büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gümrük birliği öncesi Kazakistan'ın Rusya'dan olan ithalatının diğer ülkelere yapılan ithalat oranındaki büyümeye kıyasla, düşük oranda artış gösterdiğini ortaya çıkarmıştır (Tablo 9).

Kazakistan'ın Gümrük Birliği sonrası üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat miktarları ve ithalattaki yıllara ilişkin oransal büyümeler birlikte değerlendirildiğinde, Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat, toplam ithalattaki artış oranına kıyasla daha fazla oranda gerçekleşmiştir. Tablo 9'da görüleceği üzere, Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalat üyelik döneminde yıllık ortalama %30 oranda artış gösterirken diğer ülkeler bu oran altında seyretmiştir. Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalatın rakamsal verileri analiz edildiğinde, Gümrük Birliği öncesi dönemde ortalama 9.112 Milyon \$, üyelik döneminde ise 13.380 Milyon \$'lık ithalat gerçekleşmiştir. Bu artışın en önemli sebeplerinden birinin, Kazakistan ve Rusya arasında Gümrük birliği anlaşması kapsamında uygulanan ticareti kolaylaştırıcı uygulamalar ve anlaşmalar olduğu söylenebilir. Ayrıca Rus Rublesinin Kazak Tengesi karşısında değer kaybetmiş olması da önemli bir etken olmuştur. 2014 yılından itibaren Rubledeki değer kaybı Rusya'nın ürettiği malların ucuzlamasına ve dolayısıyla Kazakistan'a olan ithalatın artmasına yol açmıştır. Diğer taraftan Rusya Kazakistan'ın tüketim malları talebinin %70'ini karşılamaktadır. Rusya ile Kazakistan arasındaki fiyat farklılıkları, birçok Kazak vatandaşının Rusya'dan alışveriş yapmasına sebep olmuştur. Gümrük Birliğinin diğer üye ülkesi Belarusa'dan olan ithalatın rakamları değerlendirdiğinde, üyelik döneminde yapılan ithalat miktarının ortalama %25 oranında büyüme kat etmiş olduğu görülmüştür. Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalatın tutarları açısından analizi yapıldığında, toplam ithalattaki büyümeye kıyasla üye ülkelerden yapılan ithalatın miktarlarında özellikle üyelik sonrası bir artış olduğu göze çarpmaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirdiğinde, Gümrük Birliğinin Kazakistan'ın üye ülkelere olan ithalatını artırıcı yönde bir etki yaptığı kanaatine ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Tablo 8 ve 9 verileri birlikte değerlendirdiğinde, Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın üye ülkelere olan ihracatını artırıcı yönde bir etki yapmadığı, buna karşın üye ülkelere yapılan ithalatı göreceli olarak artırıcı yönde bir etki yaptığı kanaatine ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle, Gümrük Birliği anlaşması Kazakistan'ın dış ticaretini ithalat yönünden artırıcı etki yapmıştır.

SONUÇ

Ekonomik bütünleşmeler, birleşme içinde olan ülke ekonomilerine serbestlik sağlayıp, ticarete engel oluşturan kısıtlamaları ortadan kaldırarak, daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük ölçeklerde üretim imkânı sağlayabilmek amacı ile oluşmaktadır. Birlik içinde yer alan ülkeler işbölümü ve ortak tarifeler ile diğer ülkelere karşı, ortaklaşa hareket etme imkanı yakalamaktadırlar. Kendi aralarındaki ticareti serbestleştirip, birlik dışı ülkelere karşı ticaret engelleri koyarak karşılıklı olarak avantaj sağlamayı hedeflemektedirler.

Bu çalışmada Kazakistan Rusya Belarus Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkileri incelenmiştir. Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticaretine ithalatı artırıcı yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dönemde yıllar itibariyle Kazakistan'ın dış ticareti oransal anlamda büyüme kaydetmiştir. Bu oransal büyüme Gümrük Birliği döneminde ithalat yönünde artmış ve bu artış ticaret saptırıcı etki yönünde kendini göstermiştir.

Araştırma bulguları aynı zamanda Gümrük Birliğinin Kazakistan'ın ekonomik gelişimine ciddi katkı sağlamadığını göstermiştir. Üçüncü ülkelere karşı oluşturulan gümrük duvarlarının daha çok birlik içindeki diğer üye ülkelere katkı sağladığı, Kazakistan'ın birlik içindeki üyelere yönelik ihracatında üyelik döneminde oransal bazda ilave bir katkı sağlamadığını ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında, kriz dönemleri (Küresel Mali Kriz ve 2014 yılında Petrol Fiyatlarındaki gerilemeye bağlı gelişen bölgesel kriz) hariç Kazakistan'ın dış ticaretinin yıllar itibariyle oransal bazda büyüme gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Kazakistan'ın ekonomik yapısının ihracat bazında hammadde ticaretine dayandığı ve bu ticaretin de büyük oranda Petrol ve Maden ürünlerine dayalı olduğu, ve buna bağlı olarak ekonomik kırılganlığının yüksek olduğu görülmüştür. Özellikle politika belirleyicilerin bu durumu dikkate alarak, ekonomik kırılganlığı azaltıcı yönde tek sektöre (ürün ya da ürün grubuna) bağlı üretim ve ekonomi anlayışından bir an önce çıkacak farklı ürün gruplarının yer aldığı rekabet gücü yüksek ürünlerin ülkede üretilmesi ve

pazarlanabilmesi için çalışmalar başlatılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

Çalışmada öne çıkan başka bir husus da Kazakistan'ın dış ticaret fazlası veren bir ülke olmasıdır. Bu durum Kazakistan ekonomisine ilişkin politika belirleyiciler için ciddi fırsatlar sağlamaktadır. Ticaret fazlası verme avantajından faydalanarak mevcut kaynakların katma değeri yüksek teknolojilere yönlendirilmesi ülkenin hammadde ticaretine bağlı ihracat yapısının uzun dönemde değişmesine ve ekonominin daha da güçlenmesine imkan sağlayacak ve ülkenin kriz dönemlerinde finansal kırılganlığını da aşağı çekecektir.

Çalışma bulguları, Gümrük Birliğinin Kazakistan ekonomisine etkilerinin derinlemesine araştırılması gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Kazakistan, gümrük birliğinden beklediği dış ticareti artırıcı anlamda pozitif beklentiyi yakalayamamıştır. Bu durumun nedenlerinin araştırılması da ayrı bir çalışma konusu olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca Kazakistan'ın Gümrük birliğinden beklediği olumlu etkileri görmemesinin olumsuz etkilerinin de araştırılması gerekmektedir.

Gümrük birliği anlaşmasının uzun dönemde Kazakistan'da doğrudan yabancı yatırımları artırabileceği, görece olarak teknolojisi yeni olan firmaların faaliyete geçebileceği kanışı güçlenmektedir.

KAYNAKLAR

Akgül, A. ve Çevik O. (2005) İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, Ankara: Emek Ofset Ltd. Matbaası.

Altunışık, Remzi, R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu ve E. Yıldırım (2010) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık (6.Baskı).

Çimen, Ahmet (1996). Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri. Ankara: Seçkin Yayınları.

Demir, Musa (2004), Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi, Ankara: Detay Yayıncılık.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), (2010). "BDT ve Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliğine İlişkin Çalışma Raporu" Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Şubat 2010, <http://katiad.net/bilgi.php?id=rusya-kazakistan-belarus> (28.06.2011)

Dış Ticaret Müsteşarlığı. <http://www.foreigntrade.gov.tr>

Doğan, Naci (2004). "On Yıllık Dönemde Gümrük Birliği'nin Etkileri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme" Mevzuat Dergisi, Temmuz 2004, Yıl:7, Sayı:79. (<http://www.mevzuatdergisi.com/2004/07a/02.htm>) (28.06.2011)

El-Agraa, Ali M.(1999). Regional Integration Experience, Theory and Measurement. Second Edition, London: Macmillan Press,

ERI (2015). “Kazakistan’ın Dalgalı Döviz Kuru Sistemine Geçişi”, Ahmet Yeseyi Üniversitesi e-bulletin No 31, Almaty.

Gültekin, Sadettin (2010). “Dış Ticarete Haksız Rekabet: Damping”, Rize Üniversitesi FMR Dergisi, Cilt.10, Sayı.1, s: 10-18.

Gümrük Müsteşarlığı. <http://www.gumruk.gov.tr/tr-TR/abdisiliskiler/Sayfalar/GumrukBirliigi.aspx> (Erişim T: 04.07.20011)

Haberler, Gottfried (1970). Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış, (Çev.) Mumcu Necati, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No. 1503.

Halıcıoğlu, Ferda (1996). “Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

İyibozkurt, Erol (1996). Türkiye-AB Gümrük Birliği. Bursa: Ezgi Yayınları.

Kahveci, Ata (2014). Dış Ticaret Kapsamında Medikal Turizm ve Medikal Turizm Teşviklerinin Etkinliğinin İncelenmesi: Alanya Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kara, Abdulvahap ve Okan Yeşilot (2011). Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Kaya, Ferudun (2011), Dış Ticaret İşlemleri Yöntemi, İstanbul: Beta Yayıncılık, 3.Baskı.

Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, <http://www.stat.gov.kz> Erişim Tarihi: 09.02.2016.

Nakip, Mahir (2008). Pazarlama Araştırmalarına Giriş. Ankara: Seçkin Yayınları (3.Baskı).

Sabuncu, Birsal (2009). Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Trade Map / ITC

Türk Kazak Ticari Ekonomik İlişkiler. <http://www.kazakhstan-turkey.com/turkiyeileticaret.htm> (Erişim tarihi: 28.06.2011)

UİB Ar-Ge, (2010). “Rusya-Belarus-Kazakistan Gümrük Birliği Anlaşması”. <http://uibrussia.org/tr/pdf/BDT%20GUMRUK%20BIRLI GI.pdf> (28.06.2011).

Yıldırım, Ertuğrul ve Cihan Dura (2007). “Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran 2007, Sayı: 28, s: 141-177.

DOĞU AKDENİZ VE KARADENİZ'DE MEYDANA GELEN JEOPOLİTİK KIRILMALAR VE TÜRKİYE JEOPOLİTİĞİ

Alper TURHAN

Bilim Uzmanı
alperrturhann@gmail.com

ÖZ

Türkiye jeopolitiğinin önemli bir eksenini Akdeniz ve Karadeniz havzaları oluşturmaktadır. Bu iki havzanın önemi ve konumu Türkiye'nin jeopolitiğine doğrudan etki yapmaktadır. Bu sebeple çalışmanın amacı Türkiye jeopolitiğini Doğu-Batı eksenine Kuzey-Güney hattından incelemek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Türkiye, Karadeniz, Doğu Akdeniz

GEOPOLITIC ROLLERS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND BLACK SEA AND TURKISH GEOPOLYTICS

ABSTRACT

Mediterranean and Black Sea basins are constitute significant axis of Turkey's geopolitics. These two basins importance and location directly effect to geopolitics of Turkey. Therefore the aim of this article is to analyze the geopolitics of Turkey North-South line instead of East-West axis.

Keywords: Geopolitics, Turkey, Black Sea, East Mediterranean

GİRİŞ

Türkiye'nin jeopolitik konumu Doğu Batı arasında bir köprü konumu ile birlikte aynı zamanda Kuzey Güney ekseninde iki önemli su havzası olan Karadeniz ve Akdeniz ile çevrilidir. Arap Baharı süreci ile Akdeniz havzasının güney ülkelerinde görülmeye başlanan değişim hareketleri bölgenin jeopolitiğinde de önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Türkiye için bu değişim hareketleri ilk başlarda avantajlı bir durum olsa da sürecin ilerleyen aşamalarında bu durumda değişiklikler izlenmeye başlanmıştır. Yakın zamanlı Karadeniz'de de ortaya çıkan jeopolitik değişikliklerle Türkiye jeopolitiği yeniden önem kazanmaya başlamış, bu değişiklik Türkiye için jeopolitik konumu üzerinden bölge politikalarında yeniden önem atfedilen bir ülke konuma gelebileceği bir ortamı beraberinde getirmiştir. Bu sebeple çalışmanın amacı Türkiye jeopolitiğinin 21.yüzyılda görülen jeopolitik değişimlerle öneminin yeniden artarak önemli alternatifler yaratabilecek potansiyelinin olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır.

AKDENİZ VE AKDENİZ JEOPOLİTİĞİ

Türkiye'nin Kuzey-Güney jeopolitik çevresi iki önemli su havzası olan Karadeniz ve Doğu Akdeniz ile çevrilidir. Her iki bölgenin jeostratejik önemi bu coğrafyalara dönük bölgesel ve küresel politikalarda etkili olmaktadır. Bölgelere yönelik politikalar da Türkiye'nin jeopolitik konumu ile doğrudan ilişkili olup, Kuzey Güney yönlü bu ekseninde ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'yi doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir.

Akdeniz; Dünya'nın anakara parçası olarak kabul edilen Afro-Avrasya'nın ortasında, Batıda Cebelitarık Boğazı, Doğuda; Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail ve Mısır sahillerine kadar uzanan geniş bir bölgede Dünya'nın orta noktasında yer alan en büyük iç denizdir. Akdeniz bu büyüklüğü sebebiyle üç kısma ayrılmıştır. Cebelitarık Boğazı ile Malta Adası arasında kalan kısmı Batı Akdeniz, Malta Adası ile 27.boylam arasında kalan kısmı Orta Akdeniz ve 27.boylamın doğusunda kalan kısmı ise Doğu Akdeniz olarak belirlenmiştir. Aralarında var olduğu bu büyük kara parçaları sebebiyle Akdeniz, tüm tarih boyunca bu coğrafyada hâkimiyet kurma çabası içinde olan herkesin önemini kavradığı, Dünya'nın en önemli su havzalarının başında gelmektedir. Akdeniz'in *-Mediterranean-* konumu onu yer kürenin merkezi ve klasik jeopolitik teorilerden farklı olarak Dünya'nın kalbi konumuna taşımakta¹, başka bir deyişle -özellikle Doğu Akdeniz'i- 21.yüzyılın *Kalpgah'ı*, yapmaktadır.

Doğu Akdeniz, Akdeniz içinde daha önemli stratejik bir yere sahiptir. Aslında Akdeniz'in üç kıtayı birbirine bağlayan kısmı doğu bölümüdür. Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusuna, Süveyş Kanalı ile Kızıl Deniz üzerinden Hint Okyanusuna, Ege Denizi ve Türk Boğazları üzerinden Karadeniz'e oradan da Rusya'ya ulaşan deniz yollarının kesişim

¹Arıboğan, Deniz Ülke, (2013), "Büyük Resmi Görmek", Timaş Yayınları: İstanbul, s.82

noktasıdır. Doğu Akdeniz bu kesişim noktası olma özelliğinden dolayı Dünya Deniz Ticaretinin önemli bir bölümüne geçiş yolu olmaktadır. Enerji bölgelerine olan konumu ve bu bölgelerinin Dünya'ya açılmasında önemli bir kapı görevi gören Doğu Akdeniz, bu sebepler ile Dünya ticaretinde çok önemli bir konumdadır.

Doğu Akdeniz'in önemi sadece bu ticaret yolunu içinde barındırması değildir. Dünya'nın siyasi olarak en karmaşık bölgelerini de etrafında toplamıştır. Doğu sınırı olarak Orta Doğu'ya denizden giriş kapısı olan Doğu Akdeniz, 2011 yılından itibaren büyük değişimler yaşayan ve yaşanan bu değişimlerin Arap Baharından Akdeniz Depremine revize edilen adlandırması² ile Kuzey Afrika ülkelerinin bir kısmını havzası etrafında toplamaktadır. Günümüzde Doğu Akdeniz bu konumu ile önemli jeopolitik değişimlerin/kırılmaların yaşandığı coğrafyalara ev sahipliği yapmakta ve bu jeopolitik önemi ile de Dünya Siyaseti'nin dikkatle takip ettiği stratejik bir havza olarak Dünya Siyaseti'nde ön plana çıkmaktadır.

Doğu Akdeniz, ticari ve siyasi yönleri ile birlikte enerji nakil hatları ve yeni keşfedilen petrol ve doğalgaz rezervleri ile de önemi artan bir coğrafyadır. Orta Doğu ve Hazar Bölgesinin yer altı kaynakları boru hatlarıyla -var olan ve yapılması düşünülen proje halindeki hatlar- deniz yoluyla talep piyasalarına ulaştırılmak üzere Doğu Akdeniz'e inmekte veya deniz yoluyla bu coğrafyadan transit geçiş yapmaktadır. Bu da Doğu Akdeniz'i bir anlamda enerji terminali yapmaktadır. Dünya'nın enerji ihtiyacının bir kısmı bu bölgeden geçen hatlar üzerinden temin edilmekte ve değişen şartlar doğrultusunda artan enerji talebi bu bölgeden geçmesi planlanan yeni enerji hatları ve rotaları ile tasarlanmaktadır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'in jeopolitik konumunda enerji transferi önemli bir parametredir.

KARADENİZ VE KARADENİZ JEOPOLİTİĞİ

Diğer bir stratejik havza olan Karadeniz; Kuzeyinde Ukrayna ve Kırım'ın ilhaki sonrasında Rusya, Güneyinde Türkiye, Doğusunda Rusya ve Gürcistan ile Batısında Romanya ve Bulgaristan sahilleri çevrili bir iç denizdir.

Karadeniz jeopolitiği, klasik jeopolitik teorilerde stratejik bir öneme sahip olmamış, 1990'lara kadar Rusya ve Türkiye haricinde bölgeye yönelik özel bir politika geliştirme eğiliminde olan uluslararası aktör bulunmamıştır³. Soğuk Savaş'ın bitimi ile Karadeniz havzasında yeni devletler kurulmuş, yeni kurulan bu devletlerin bazılarında ise Sovyet Sosyalist

²I. Lecha, Eduard Soler. (2011), "The EU, Turkey, and the Arab Spring: From Parallel Approaches to a Joint Strategy?." Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy from a Transatlantic Perspective, Mediterranean Paper Series, http://www.iai.it/pdf/mediterraneo/GMF-IAI/Mediterranean-paper_13.pdf

³Erbas Göknil, (2012), Jeopolitik Kavramında Değişim: Karadeniz Jeopolitiği Örneği, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 1(1): ss.135-146 http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1073159818_10.pdf

Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nden kalan Rus askeri varlığı devam etmiştir. Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik İttifakı (NATO), yeni kurulan devletleri ittifaklara dâhil edip Karadeniz'e doğru genişleme politikalarını başlatmasıyla da Batı İttifakı, Karadeniz jeopolitiğinde var olmaya başlamış⁴, bu yeni politikalar da Karadeniz'deki güç mücadelesini başlatmıştır. Karadeniz'in, artan enerji talebi olan Avrupa kıtası ile enerji kaynakları yönünden zengin olan Hazar Bölgesini bağlayan konumu⁵ bu güç mücadelesine sebep olan parametrelerden olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

11 Eylül saldırıları sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Büyük Orta Doğu Projesi ve terörle mücadele stratejisi çerçevesinde yapmayı planladığı operasyonlar ve harekâtlar için Karadeniz jeopolitiğine önem vermeye başlamıştır. Bu durumda beraberinde Karadeniz için Soğuk Savaş dönemi aktörleri dışında kalan Batılı aktörlerin bölgeye yönelik politikalar geliştirmesini beraberinde getirmiştir⁶.

Karadeniz bir iç deniz olmasına rağmen jeopolitiği özellikle Rusya için son derece stratejik olmuştur. Rusya'nın tarihi sıcak denizlere inme stratejisinin olmazsa olmaz ayağı sıcak denizlere açılma kapısı olarak gördüğü Karadeniz olmuştur. Türk Boğazları üzerinden Ege Denize oradan da açık denizlere giden yol, Rusya için Karadeniz'de başlamakta ve Akdeniz'den, Doğu Akdeniz'den geçmektedir. Bu sebeple Rusya için hem Karadeniz hem de Akdeniz jeopolitiği her zaman önemli olmuştur. Bu önem ile de Rusya; Karadeniz jeopolitiğinde Kırım'a, Doğu Akdeniz jeopolitiğinde de Suriye'ye büyük önem vermiştir. Kırım üzerinden donanması ile Karadeniz'de etkin olan Rusya, Soğuk Savaş Döneminde 1957 Krizine sebebiyet verecek ölçüde ilişkilerini başlattığı ve geliştirdiği Suriye'de ise Tarsus'taki askeri üs üzerinden Doğu Akdeniz'de etkin olmaya çalışmaktadır. Arap Baharı sürecinde Rusya'nın Suriye yanlısı politikasının nedeni olarak bu jeopolitik önemi göstermek yanılıcı olmayacaktır.

TÜRKİYE JEOPOLİTİĞİNİN ÖNEMİ

Türkiye, bu iki jeopolitik havza arasında var olduğundan bu jeopolitiklerde meydana gelen değişimler Türkiye'yi doğrudan etkilemekte, Türk Dış Politikasında her iki bölge için politikalar üretilmesini zorunlu kılmaktadır. 2010 Aralık ayında Tunus'ta başlayan

⁴Özarlan, Bahadır Bumin, (2012). Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus ilişkileri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XII/1 (Yaz 2012), ss.135-166, http://tdae.ege.edu.tr/files/dergi_12/06.pdf

⁵Aydın, Mustafa. (2004), "Europe's Next Shore: The Black Sea Region After EU Enlargement", Institute for Security Studies, European Union, http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/ISS_EU_occ53.pdf

⁶Asmus D., Jackson, Bruce P. "The Black Sea and the Frontiers of Freedom", Policy Review, No.125, June /July 2004, <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/6451>

Arap İsyanları⁷, Akdeniz jeopolitiğinde önemli değişimleri ve kırılmaları beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerin başında; Libya'da Kaddafi rejiminin yıkılması, Mısır'da Hüsnü Mübarek iktidarının sona ermesi gibi bölge için önemli gelişmeler gelmiştir. Bu isyan dalgası Suriye'ye ulaştığında olaylar farklı bir hal almış ülkede iç savaş başlamasına neden olan sürecin başlangıç noktası olmuştur.

Türkiye, Arap Baharı sürecinin ilk zamanlarında izlediği politikalar ve bölge ülkelerine rol model gösterilmesi ile özellikle Mısır'da Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesiyle Akdeniz havzasındaki bu jeopolitik değişimden kazançlı çıkmıştır. Ancak Mısır'da İhvan'ın yapılan ordu darbesi ile iktidarını kaybetmesi ve darbe ile iktidarı eline alan askeri yönetim ile Türkiye'nin İhvan iktidarındaki gibi Mısır ile ilişkiler kurmayışı/kuramayışı ve Suriye özelinde izlenen politikalarının sonuç verememesinden dolayı Akdeniz havzasındaki jeopolitik kazanımlarını kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Suriye konusunda Türkiye'nin politikaları iç savaşın ilerleyen sürecinde eleştirel tepkiler almış ve Mısır'da İhvan'a verilen destek ile birlikte Suriye'de mezhepçi politikalar izlemekle eleştirilmiştir. Başta Mısır ve Suriye politikalarının sonuç vermemesi üzerine Türkiye'nin uluslararası alanda 2002-2011 arasında kazandığı prestiji sorgulanır olmuştur. Türkiye, Arap Baharı sürecinde Batı ile politikalar geliştiren ülke konumundan, Akdeniz havzasına yönelik politikalarında yalnız kalan bir konuma geçişi yaşamış, Akdeniz jeopolitiği üzerinden kendi jeopolitik konumu zayıflamıştır.

Doğu Akdeniz jeopolitiğinde yaşanan bu değişimler sonrası Karadeniz jeopolitiğinde de hareketlenmeler başlamıştır. Merkezinde Ukrayna'nın AB ile Rusya arasında kalan konumu ile ortaya çıkan süreçte, Ukrayna'da sokak gösterileri ve çatışmaları yaşanmış Batı yanlısı muhalefet ile Rusya yanlısı iktidar taraftarları arasındaki çatışmalar ülke geneline yayılmıştır. Bu süreçte kritik halka Kırım Özerk Cumhuriyeti ve sahip olduğu jeopolitik konumu olmuştur.

Kırım, 1954 yılında SSCB tarafından Ukrayna'ya verilmiş, Ukrayna içinde özerk bir cumhuriyet statüsünde varlığını sürdürmüştür. Ancak Rusya için Kırım, Kerç Boğazı ve Tuzla Adası ile Karadeniz'e çıkışı ve Sivastopol'de bulunan donanmasıyla Karadeniz politikasının temelini oluşturmuştur⁸. Bu önemi nedeniyle de Rusya, Kırım jeopolitiğindeki güç dengesinin kendi aleyhinde değişmesine seyirci kalmamış, Lenin döneminde demografik yapısını Ruslaştırdığı Kırım'ı, bölgede 16 Mart 2014'te yapılan yerel referandumda çıkan Rusya Federasyonuna katılma

⁷ 2010 Aralık ayında Tunus'ta başlayan halk ayaklanmaları için çeşitli adlandırmalar kullanmıştır. Bunlar arasında; Arap Baharı, Arap İsyanları, Arap Kışı, Arap Uyanışı, Akdeniz Depremi vb. olmuştur. Ancak olayların ilk başlarında Dünya kamuoyunda hâkim olan isimlendirme Arap Baharı olmuş, olayların domino etkisi diğer bölge ülkelere sıçraması ve olayların gelişimi diğer farklı ve gidişata göre olumsuz isimlendirmeleri beraberinde getirmiştir.

⁸Kamalov, İlyas, (2009), "Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar", Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, ss.13-21, http://www.karam.org.tr/Makaleler/177648484_kamalov.pdf

kararı sonrası ilhak etmiştir. Rusya'nın Kırım üzerinden attığı bu revizyonist adım, 2.Dünya Savaşı sonrası kabul gören her ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ilkesinin ihlali ile yine 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da görülen ilk ilhak yoluyla sınırları değiştiren olay olmuş⁹ ve bu jeopolitik değişim Soğuk Savaş sonrası dönemin en keskin krizini ortaya çıkartmıştır¹⁰.

Ortaya çıkan bu krize rağmen krizin diğer tarafı olan Batı'nın, başta AB'nin enerji bağımlılığı sebebiyle Rusya'ya uyguladığı yaptırımları bu değişimi tersine çevirecek nitelikte olamamıştır. M. Roubini'ye göre, mali krizden henüz tam anlamıyla çıkamayan AB için enerji arzında sorun yaşaması ekonomik resesyonun daha uzun sürmesi anlamına gelecektir¹¹. AB için alternatif enerji kaynaklarına erişim hattı konumunda olan Karadeniz'deki bu değişim, AB'yi diğer alternatif enerji hatlarına odaklanmasını mecbur kılmıştır. AB özelinde Batı perspektifinden bakıldığı zaman Karadeniz jeopolitiğinde Rusya yönlü bu güç değişimi, Türkiye jeopolitiğini tekrar ön plana çıkarmaya başlamıştır. Rusya'nın attığı bu revizyonist adım ile Türkiye için Doğu Akdeniz merkezli değişimlerde kaybettiği ağırlığını Kuzey jeopolitiğindeki bu değişim ile giderebilecek fırsatı ortaya çıkartmaya başlamıştır.

Türkiye jeopolitiği Batı için, Karadeniz'e alternatif olarak Doğu Akdeniz havzasını, Batı – Doğu ekseninde de Kuzey Irak, İran ve Azerbaycan enerji hatlarını kapsamaktadır. Türkiye jeopolitiği çevresinde bulunan bu enerji kaynaklarının tümüne ulaşım imkânına sahip konumdadır. Bu sebeple Türkiye merkezli yeni kaynaklarla oluşacak bir enerji jeopolitiği ortaya çıkmaktadır. Bu yeni kaynaklar; Kıbrıs Adası çevresinde yeni keşfedilen kaynaklar, Kuzey Irak petrolü, Batı ile ilişkilerini yumuşatma dönemini başlatan İran'ın kaynakları ve TANAP projesi ile Azeri gazıdır. Tüm bu alternatif enerji kaynakları Türkiye üzerinden mevcut ya da yeni planlanacak nakil hatları ile Dünya piyasalarına ulaştırılması mümkündür.

Türkiye jeopolitiği, sadece alternatif enerji kaynaklarına ulaşım açısından değil, Rusya'nın Karadeniz'de elde ettiği güç avantajını dengelemek içinde Doğu Akdeniz havzasını içine almaktadır. Doğu Akdeniz'e inemeyen bir Rusya için Karadeniz tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Karadeniz nasıl Rusya için çıkış kapısı ise Akdeniz de varış noktasıdır.

Türkiye, Arap Baharı ile Akdeniz jeopolitiğinde kaybettiği gücünü Karadeniz'de Kırım'ın ilhaki ile sonuçlanan değişim sürecinde sahip olduğu alternatifli jeopolitik konumu ile giderebilecek hatta Doğu

⁹Aktürk, Şener, (2014), "Kırım Krizinin Uluslararası Sonuçları", USAK Analist 2014 Nisan Sayısı, Sayı 38, Ankara.

¹⁰Özel, Soli, (2014), "Jeopolitik ve Demokrasi-2", Habertürk, <http://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/926928-jeopolitik-ve-demokrasi-2>

¹¹ Badkar, Mamta, (2014), "ROUBINI: A New Cold War Has Begun, And It's At Risk Of Becoming A Hot War", Business Insider, <http://www.businessinsider.com/roubini-cold-war-with-russia-2014-4#ixzz30sMb1HZ9>

Akdeniz havzasında tekrardan öncü konuma gelebilecek fırsatları elde etme potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

Aktürk, Şener, (2014), “Kırım Krizinin Uluslararası Sonuçları”, USAK Analist 2014 Nisan Sayısı, Sayı 38, Ankara

Arıboğan, Deniz Ülke, (2013), “Büyük Resmi Görmek”, Timaş Yayınları: İstanbul

Asmus D., Jackson, Bruce P. “The Black Sea and the Frontiers of Freedom”, Policy Review, No.125, June /July 2004, <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/6451>

Aydın, Mustafa. (2004), “Europe's Next Shore: The Black Sea Region After EU Enlargement”, Institute for Security Studies, European Union

http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/ISS_EU_occ53.pdf

Badkar, Mamta, (2014), “ROUBINI: A New Cold War Has Begun, And It's At Risk Of Becoming A Hot War”, Business Insider, <http://www.businessinsider.com/roubini-cold-war-with-russia-2014-4#ixzz30sMb1HZ9>

Erbaş Göknıl, (2012), Jeopolitik Kavramında Değişim: Karadeniz Jeopolitiği Örneği, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 1(1): ss.135-146 http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1073159818_10.pdf

I. Lecha, Eduard Soler. (2011), "The EU, Turkey, and the Arab Spring: From Parallel Approaches to a Joint Strategy?." Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy from a Transatlantic Perspective, Mediterranean Paper Series, http://www.iai.it/pdf/mediterraneo/GMF-IAI/Mediterranean-paper_13.pdf

Kamalov, İlyas, (2009), “Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, ss.13-21, http://www.karam.org.tr/Makaleler/177648484_kamalov.pdf

Özel, Soli, (2014), “Jeopolitik ve Demokrasi-2”, Habertürk, <http://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/926928-jeopolitik-ve-demokrasi-2>

Özarslan, Bahadır Bumin, (2012). Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus ilişkileri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XII/1 (Yaz 2012), ss.135-166, http://tdae.ege.edu.tr/files/dergi_12/06.pdf

HÜRMÜZ BOĞAZI'NDAKİ ABU MUSA VE TUNB ADALARI ÜZERİNDEKİ ANLAŞMAZLIKLAR

Çağatay ALLI

Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası
İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,
ccgtyy@hotmail.com

ÖZ

Basra Körfezi dünya ticareti açısından çok kritik bir konumda bulunmaktadır. Bölgedeki ülkelerin petrol bakımından zengin olması, enerji kaynaklarının uluslararası piyasaya taşınması ve körfez alanındaki güç mücadeleleri bölgeyi istikrarsızlaştırmaktadır. Anlaşmazlıkların baş aktörü bölgedeki diğer Müslüman ülkelerden farklı bir mezhebe ve etnik kimliğe sahip olan İran'dır. Bölgede istikrarı sağlamak için İran ile atılacak adımların yanı sıra kritik bir enerji koridoru olan Basra körfezi, Hürmüz boğazı ve küresel anlamda birbirinden bağımsız düşünemeyeceğimiz diğer ekonomik bölgelerin düzenli bir şekilde işleyebilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan bölgenin tarihsel arka planını inceledikten sonra, özellikle Birleşik Arap Emirlikleri ve İran arasında krize neden olan Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Abu Musa adaları üzerindeki iddia edilen haklara ve günümüzde sorunun geldiği noktaya bakıp bölgedeki konjonktür ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Adalar.

DISPUTES ON THE ABU MUSA AND TUNB ISLANDS IN THE STRAITS OF HORMUZ

ABSTRACT

The Persian Gulf is in a very significant position in terms of world trade. The fact that the countries in the region are rich in oil, the transfer of energy resources to the international markets and the power struggles in the Gulf region, destabilize the region. The main actor of the conflicts is Iran, who has a different sect and ethnic identity than other Muslim countries in the region. In addition to the steps to be taken with Iran to ensure stability in the region, it is crucial that the Basra which is a critical energy corridor, the Straits of Hormuz, and other economic regions that we can not think independently of each other, should function properly. After reviewing the historical background of the region, we will look at the demanded rights on the Great Tunb, Little Tunb and Abu Musa islands, particularly by the United Arab Emirates and Iran and the conjuncture of the region will be analyzed by investigating the latest situation of the problem.

Keywords : Persian Gulf, Straits of Hormuz, United Arab Emirates, Iran, Islands.

BASRA KÖRFEZİ'NE GENEL BAKIŞ

Basra Körfezi -Pers Körfezi olarak da geçmektedir. 600 millik bir deniz alanına sahip olup yüzölçümü 240.000 km²'yi bulmaktadır. Bir iç deniz olarak da görülen bu körfez Irak kıyılarında Şattülarap'ın ağzından başlayarak Hürmüz Boğazı çıkışına kadar olan uzunluğu 975 km, en geniş yerinde eni 370 kilometre olan bölgeyi ifade etmektedir. Genel olarak körfezin derinliği İran'a yakın taraflarda 90-110m arasında iken Arap kıyılarında ortalama 35 m. civarındadır. Basra Körfezi'nin kıyıları, İran'ın güneybatı sınırlarından Bender Abbas'a, Kuveyt'e, Suudi Arabistan'ın Kuveyt sınırlarından Khobar'a, Bahreyn'e, Katar'a, Birleşik Arap Emirlikleri'ne, Umman'a ve Maskat'a kadar uzanmaktadır.¹

Harita 1. Basra Körfezi²

Körfez Dünyanın en çok petrol üretim alanında olduğu için son derece hassastır. Buradaki enerji nakil işlemleri Başta ABD, Çin ve AB ülkeleri olmak üzere tüm dünya için önem arz etmektedir. Dünya petrol trafiğinin merkezinde yer alan körfez %40lık bir payla bu anlamda başı çekmektedir.³ Şimdilik bu enerjinin bölgeden çıkarılan yeri Hürmüz boğazıdır. Ancak İran'ın burayı kontrol altına alacak tehditkar tavırları bölgedeki diğer Arap ülkelerini farklı arayış yolları aramaya mecbur bırakmaktadır. Her ne kadar boru hatları veya sıvılaştırılmış doğalgazın

¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Basra_K%C3%B6rfezi (Erişim 09.11.2016).

² http://www.bluebird-electric.net/oceanography/ocean_pictures/Arabian_Sea_Persian_Gulf_Strait_Hormuz_Location_Map.gif

³ İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi, Ali Demir, Savunma Bilimleri Dergisi, Mayıs/May 2014, Cilt/Volume 13, Sayı/Issue 1, 107-140. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/khosbd/article/download/5000050094/5000047359> (Erişim: 24.10.2016).

kara yolu ile taşınması düşünülse de şu anda mevcut koşullarda kısa vadede bu planların gerçekleşmesi kolay gözükmemektedir. Katar'ın Ankara Büyükelçisi Salim Mübarek Al-Şafi, bu konuyla ilgili olarak "Türkiye ile dostluğumuza önem verdiğimiz için çalışmaların hızla bitmesini istiyoruz. Her iki tarafın gazın taşınması ile ilgili teknik hazırlıklarını bitirmesi gerekiyor." demiştir ve verdiği röportajda Katar'ın sahip olduğu doğalgaz kaynaklarının Türkiye'ye taşınmasından memnuniyet duyduklarını belirterek, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın tarım, inşaat, sağlık gibi alanlarda da yatırım fırsatları oluşturduğunu söylemiştir.⁴ Katar dışında diğer Arap devletleri de bu konuda çalışmalar yürütmektedirler.

Enerji sorununun yanı sıra en önemli problemlerden biri de Hürmüz boğazı adalarındaki geçiş usulleri ve bölgedeki Adaların hakimiyeti konusundaki farklı iddialardır. Bu durum Hürmüz boğazı dünyanın en önemli boğazlardan biri haline getirmektedir. Boğaz üzerindeki temel anlaşmazlıklar genellikle boğaza kıyısı olan İran ve diğer tarafındaki Umman ve Birleşik Arap Emirlikleridir(BAE). Bağımsızlık öncesinde Aşiretler Devleti (Trucial States) olarak tanınan BAE, 2 Aralık 1971'de İngiltere'den bağımsızlığını ilan etmiş, aynı gün Abu Dhabi Emiri Sheikh Zayed bin Sultan al-Nahyan (1971-2004) ülkenin ilk Başkanı seçilmiştir. Başkenti Abu Dhabi olan BAE, Abu Dhabi, Dubai, Şarjah, Ras el-Khamiah, Ajman, Fujairah, Umm al-Qaiwain gibi yedi emirlikten/şehirden meydana gelen bir federasyondur.⁵ Adalar sorunu bu emirliklerden kalan bir sorundur. Emirliklerin mirası artık bu yeni devlete geçmiş bu nedenle bölgede çıkarlarını korumaya çalışmaktadırlar.

Bölgedeki devletlerin etnik yapısına bakacak olursak Arap ve Fars kökenli olduğunu görmekteyiz. Etnik yapının yanı sıra özellikle mezhepsel farklılık ülkeler arasındaki politikalarda etkili olmaktadır. Bu mezhepsel ayrımın temelinde Şiilik ve Sünnilik yatmaktadır. 1979 yılındaki İslam devriminden sonra İran Şii nitelikli bir devlet haline dönüştürülmüştür. Nüfusun büyük çoğunluğunu Şiiler oluşturmaktadır. İran'dan başka Bahreyn Devleti'nin de nüfusunun yaklaşık olarak %80i Şii'dir. Böyle olmasına rağmen Bahreyn yönetiminde daha çok Sünniler söz sahibi olmaktadır. İran yıllar boyunca burayı hakimiyeti altına almaya çalıştıysa da gerek bölgedeki güçler gerekse bölge dışı güçlerin etkisiyle Bahreyn'i bağımsız bir devlet olarak tanımak zorunda kalmıştır.⁶ Körfezde Şii nüfusa oranla Sünni nüfusa sahip ülke sayısı daha fazladır.(harita.2) Özellikle Suudi Arabistan, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri bu nitelikteki devletlerdir.

⁴<http://www.bloomberght.com/piyasalar/haber/1867523-katar-turkiye-ile-dogalgaz-tasinmasi-konusunda-hizlanmak-istiyoruz> (Erişim: 24.10.2016).

⁵http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/BAE/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159825&contentTitle=Genel+Bilgiler&_adf.ctrl-state=la300r6id_4&_afLoop=100735613309552&_afWindowMode=0&_afWindowId=1a300r6id_1#! (Erişim: 26.10.2016).

⁶ Demir, a.g.m. s.116-117.

Bu Sünni devletler Körfez İşbirliği Örgütünü kurarak en önemli tehdit olarak İran'a karşı ortak politikalar izlemenin yanı sıra karşılıklı siyasi ekonomik, askeri ilişkiler gerçekleştirme amacındadır. Bu amaçlarla kurulan Körfez İşbirliği Konseyi, NATO gibi bir faaliyet alanına sahiptir. Bu demek oluyor ki üye ülkelerden birine gelebilecek bir tehdit algılarına ortak hareket edeceklerdir.⁷ Zaten bireysel anlamda kendini tek başına savunacak kadar güçlü olmayan bu devletler ülkelerinin tehditlerini bu şekildeki ittifaklarla veya ABD gibi güçlü devletlerin desteğini alarak sağlamaktadırlar. Bugün ABD'nin Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin hemen hepsiyle askeri anlaşmaları bulunmaktadır. Şu anda ABD'nin Bahreyn'de iki hava üssü, Umman'da beş hava üssü, Birleşik Arap emirliklerinde ve Kuveyt'te üç hava üssü Suudi Arabistan'da dört tane hava üssü ve Katar'da iki hava üssü vardır.⁸ ABD bu sayede hem bu devletleri İran tehdidine karşı korumakta hem de Okyanus ötesi çıkarlarını korumaktadır. Bölgedeki etkisiz bir ABD rolünü Rusya veya diğer devletlere kaptırmak istememektedir. Birinci neden enerji olmakla birlikte stratejik anlamda burada olmak ABD'nin her zaman çıkarına olmuştur.

ADALAR ÜZERİNDEKİ SORUNUN TARİHSEL ARKA PLANI

Arap yarımadası ve Ortadoğu'da büyük söz sahibi olan İngiltere 1971 yılına geldiğinde Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi'nden çekileceğini duyurdu. Böylece İngiltere'nin bölgeden ayrılması ile dengeler yer değiştirmeye başladı. İngiltere buraları terk ederken arkasında bir takım sorunlar bıraktı.

Basra körfezindeki Adalar İngiltere'nin ayrılmasından sonra İran işgaline uğramıştır. Son derece Stratejik bir yerde olan bu adalar üzerinde tarihsel olarak hakları olduğunu iddia etseler de İngiltere yaptığı anlaşmaya göre bu adaların Şarrah ve Ras-El Kayme emirliklerine ait olduğunu savunmaktadır.⁹

İran her fırsatta bu adaların kendi egemenliğine ait olduğunu bildirmiştir. Adayla ilgisi çok önceden başlamıştır. 1903 yılında adada İngilizlerin isteğiyle Şarrah emirliği adaya liman yapılması gündeme gelince adaya emirliğin bayrağını dikmiştir. İran buna tepki olarak kuvvetlerini buraya gönderse de İngiltere duruma tekrar müdahale edip Şarrah Emirliği'nin egemenliğini teyit amacıyla deniz feneri yapılmıştır. Adalarla ilgili diğer bir girişim de Tunb Adalarının kiralınması talebidir. Ras-el Kayme Eyaleti'nin egemenliği yapılan adlaşma metninde tanınmış ancak kira bitiminde tamamen ele geçirilmesi konusundaki önerileri de olmuştur. 1949 yılında ise İran adalar üzerinde hak iddialarına devam

⁷ Demir, a.g.m. s. 112.

⁸<http://medyasafak.net/haber/1855/abd-nin-korfez-deki-varligi%E2%80%A6-sadece-varliktan-fazlasi> (Erişim: 28.10.2016).

⁹ "İran ve Deniz Hukuku Güncel Tartışmaları", Saeed Bagheri, s.169 <https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjO> (Erişim: 28.10.2016).

etmiş ve Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlerde bulunup, Küçük Tunb adasına İran bayrağını dikmiştir. Ancak bu girişimi de İngiltere tarafından bastırılmıştır.¹⁰

İngiltere 1908 yılından beri Basra Körfezi'ndeki diğer adalarla birlikte Ebu Musa adasını da idare etmiştir. 60'lı yılların sonuna gelindiğinde ise adanın idaresini Şarcah Emirliğine devretmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş, 1968 yılında İngiltere Basra Körfezi'ndeki hâkimiyetine son vereceğini ilan ettikten sonra, İran adayı yeniden işgal etmek istemiştir.¹¹

Harita 2. İran'ın ilhak ettiği adalar

Birleşik Arap Emirlikleri'nin kurulmasından bir gün önce (2 Aralık 1971) Şarcah ile İran arasında Abu Musa ve Küçük ve Büyük Tunb adalarına ilişkin bir "Gelirleri Eşit Olarak Paylaşma Adlaşması" imzalanmıştır. Söz konusu adlaşma esasında Küçük ve Büyük Tunb adaları tamamen İran hâkimiyeti altına girmiş ve Abu Musa adası ikiye bölünerek iki taraf arasında paylaştırılmıştır. Antlaşma 29 Kasım 1971 tarihinde Şarcah hükümdarı tarafından açıklanmıştır. Ayrıca, iki taraf yurttaşlarına da balıkçılık ve petrol konusunda eşit haklar verilmiştir. Ancak İran, iki gün sonra bu antlaşmayı ihlâl ederek hem işgal gibi bir yönteme başvurmuş

¹⁰ Bagheri, a.g.m. s. 169.

¹¹ "Birleşik Arap Emirlikleri ve İran Arasında 3 Ada Sorunu" Behruze Nehmetova, Akademik Perspektif, Aralık 2014, Yıl 1, sayı 2, s.59 [https://www.academia.edu/19170586/Birle%C5%9Fik_Arap_Emirlikleri_ve_%C4%B0ran_Aras%C4%B1nda_3_Ada_Sorunu_pp.59-61_\(Eri%C5%9Fim:28.10.2016\)](https://www.academia.edu/19170586/Birle%C5%9Fik_Arap_Emirlikleri_ve_%C4%B0ran_Aras%C4%B1nda_3_Ada_Sorunu_pp.59-61_(Eri%C5%9Fim:28.10.2016)).

hem de bu eylemini Abu Musa Adası'nın diğer yarısıyla sınırlı tutmak bir yana Küçük ve Büyük Tunb adalarını da işgal etmiştir.¹² İngiltere İran'ın bu işgaline sesini çıkartmamıştır. İran da fırsatı değerlendirip adada hakimiyetini kurmuştur.

1. Hukuki Boyut Açısından İnceleme

Adanın İran tarafından işgaline bölge ülkelerinden tepkiler gelse de önleyecek bir girişim yapılmamıştır. Daha önceleri İngiltere'nin yaptığı müdahaleler gibi karşı çıkabilecek herhangi bir güç olmamıştır. Geçen yıllar içerisinde Irak-İran Savaşlarının çıkması ve 1979 yılında İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi bu bölgeye olan ilgiyi azaltmıştır.

1978 Viyana sözleşmesine göre devletlerin ardılığı ilkesi gereği bir takım hususlar belirtilmiştir. Buna göre Ülkelerin el değiştirme türüne göre farklı ayrımlar yapılmıştır. Genel olarak birleşme ve bölünme hallerinde andlaşma ile bağlılık esastır. Bu da önceki devletin yaptığı anlaşmaların geçerliliği sonradan kurulan devlet için de geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak bu geçerlilik sadece ilgili ülke bölümü bakımından geçerlidir ve mevcut örf ve adete uygun bir şekilde gerçekleştirilen sınır anlaşmaları ve ülke statüsüne dair anlaşmalar sonraki devleti kapsamaktadır.¹³

Dolayısıyla İran'ın daha önce Şarcah Emirliği ile yaptığı anlaşmada büyük anlamda adalar üzerinde hakimiyet kurmuştur. Daha sonra buradaki Emirliklerin oluşturduğu Birleşik Arap Emirlikleri Devleti'nin (Şarcah da bu emirliklerden biridir.) adalar üzerindeki hak iddiaları İran'a nazaran sönük kalmaktadır.

BAE buradaki hak iddialarını daha çok uluslararası platforma taşımak ve çoklu bir diyalog çerçevesinde çözmeye çalışmaktadır. Bu konuda özellikle Sünni ağırlığa sahip Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleriyle birlikte Arap Ligi gibi platformlarda İran'a karşı hareket etmektedir.

1996 yılında Körfez İşbirliği Konseyi, İran'ın Abu Musa ve Tunb adaları üzerindeki egemenlik iddialarının "geçersiz" olduğunu ilan ederek anlaşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı tarafından çözülmesini istedi. Ayrıca Körfez İşbirliği Konseyi, İran'ı bu sorunun Uluslararası Adalet Divanı tarafından çözülmesi için defalarca ikna etme teşebbüsünde bulundu. İran ise Eylül 2006'da Birleşik Arap Emirlikleri'nin Uluslararası Adalet Divanı tarafından yapılacak bir arabuluculuk (hakemlik) teklifini reddetmiştir¹⁴

Mevcut durumda İran 1982 Tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni imzalamış ancak onaylamamıştır. Viyana Antlaşmalar hukukuna göre antlaşmalar yalnızca taraflar devletler için hak ve yükümlülükler doğurmaktadır.¹⁵ Bu nedenle Uluslararası Adalet Divanı'na götürme teklifi İran'a karşı öne sürülemez. Yine de teamül

¹² Bagheri, a.g.m. s. 170.

¹³ Sur, Melda , Uluslararası Hukukun Esasları, 5. Baskı, İstanbul ,2011, s. 140.

¹⁴ Bagheri, a.g.m. s. 174.

¹⁵ Sur, a.g.e. s.59.

kuralı oluşmuş ya da örf ve adet hukuku gereği üçüncü kişileri etkilediği durumlar olduğunu da unutmamak gerekir.

2012 yılında üç ada sorunu yeniden gündeme gelmiştir. 11 Nisanda İran'ın Hürmüzgan Eyaleti'ni ziyaret eden İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, ardından Ebu Musa adasına ziyarette bulunmuştur. İran'ın Ebu Musa'ya el koyduğu 1971 yılından bu yana adaya cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan bu ilk ziyaret, Birleşik Arap Emirlikleri yönetimini kızdırmıştır. 12 Nisanda Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed el-Nahyan, Ahmedinejad'ın Ebu Musa adasına seferine karşı sert tepki göstermiştir. BAE, Tahran büyükelçisini geri çağırırken, Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Zayed el Nahayan, resmi haber ajansı WAM'da yayımlanan açıklamasında, Ahmedinejad'ın ziyaretini, ülkesinin egemenlik haklarının "açık bir ihlali" olarak nitelendirmiştir. El Nahayan, bu ziyaretin, "İran'ın işgali altındaki" Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarıyla ilgili krize barışçı çözüm bulunması çabalarını sekteye uğrattığını da savundu. Ahmedinejad ise Birleşik Arap Emirlikleri'nin ismini zikretmeden "bazı çevrelerin" bu adalarla ilgili egemenlik iddialarının kendilerini endişelendirmediğini belirtmişti. Bu ziyaret sonrası Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri İran'a gözdağı vermek için askeri tatbikat düzenlemişlerdir.¹⁶

Mısır'ın başkenti Kahire'de Arap Birliği 144. Dönem Dışişleri Bakanları Toplantısında Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil el-Arabi, BAE başkanlığında başlayan toplantının açılışında yaptığı konuşmada, İran ve BAE arasındaki "adalar" sorununa değinerek BAE'nin "işgal adalarındaki hakkını" vurgulayarak, İran'ın bu bölgelerden çekilmesi çağrısında bulundu. BAE dışilerden sorumlu Devlet Bakanı Enver Karkaş da adaları işaret ederek, "İran'ın işgali altındaki 3 adadaki hakkımızı vurguluyor, İran'ı bu kronik sorunun çözümü için doğrudan barışçıl müzakereleri kabul etmeye çağırıyoruz" demiştir.¹⁷

İran tarafı ise bu açıklamalara tepki göstermiştir. Konuyla ilgili İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Merziye Afham, Arap Birliği Zirvesi'nde gündeme gelen Basra Körfezi'ndeki Tunb Adaları ve Ebu Musa Adası'nın mülkiyetine ilişkin olarak bu adaların "İran topraklarının ayrılmaz bir parçası" olduğunu söylemiştir. Ayrıca İran'ın adalar üzerindeki hakimiyetine müdahalenin hukuki ve tarihi gerçeklere bir etkisi olmadığını belirterek yapılan eleştirileri kabul etmemiştir.¹⁸

¹⁶<http://www.hurriyet.com.tr/abd-ucaklari-havalandi-ahmedinejad-meydan-okudu-20336998>

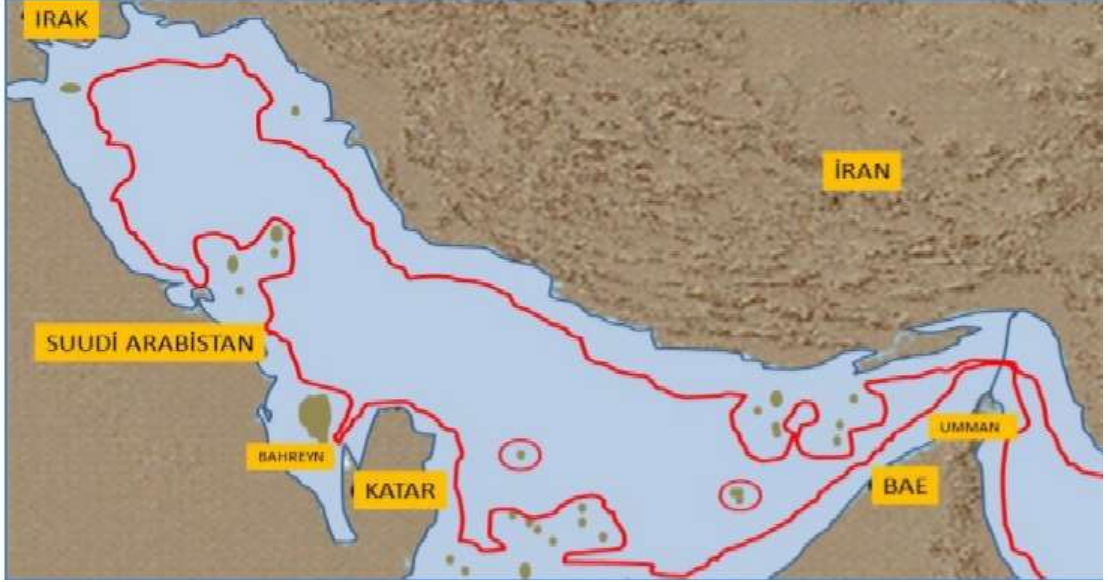
(Erişim: 02.11.2016).

¹⁷<http://www.haberler.com/arap-birligi-144-donem-disisleri-bakanlari-7689793-haberi/> (Erişim: 02.11.2016).

¹⁸<http://www.ajanshaber.com/irandan-arap-birligine-ada-tepkisi-haberi/179129> (Erişim:02.11.2016).

SONUÇ

İran hem BMDHS taraf olmamış hem de ele geçirdiği 3 adanın hakimiyetini sağlayarak Hürmüz boğazındaki gücünü maksimize etmeye çalışmaktadır. Basra Körfezinin kalbini elinde tutan İran Bölgede Adalarla ilgili bir sorun olmadığını aksine büyük devletlerin KİK üyelerini kullanarak İran'a yönelik tehdit oluşturduklarını söylemektedirler.

Harita 3. Basra Körfezi'ndeki Karasuları Sınırları¹⁹

Bugün İran Hürmüz boğazının büyük bir bölümünü kontrol altında tutmaktadır. Bu bölgedeki bir çıkar çatışması dünya petrol ticaretini önemli ölçüde zarara uğratacaktır. 1959 yılına kadar diğer ülke gemileri açık deniz alanından sorunsuz geçmekteydiler. Ancak ilk önce İran'ın daha sonra Umman'ın karasularını 12 mile çıkartması ile açık deniz alanı kalmamış ve geçiş rejimi değiştirmiştir.²⁰ İran 1993 yılında çıkardığı bir yasa ile de esas geçiş noktaları kendi sınırları içerisinde bulunduğu için bir ön bildirim kabul eden yasa çıkartmıştır. Ayrıca kritik 3 adayı da hakimiyetine alıp bu adaların da kıta sahanlığı ve karasularını kullanarak boğazda geçişler üzerinde kontrollerini arttırmaktadır.²¹ (Harita 4.)

Bölgede özellikle ABD ile sorunlar yaşanmaktadır. ABD mevcut durumda BMDHS onaylamamış olup daha önceden burada geçerli olan transit geçiş koşulları çerçevesinde geçişlerden faydalanmak istemektedir. Bu durum sürekli olarak iki devlet arasındaki sorunlara neden olmaktadır. Kimi zaman ABD savaş gemileri taciz edilirken kimi zaman atış denemeleriyle tehdit boyutuna gelecek sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunun dışında İran'ın ABD askeri mürettebatını güvenliği tehdit edici bulduğu gerekçesiyle esir alması iki ülke arasında krize neden olmuştur. Bu gibi durumlarla sıkça karşılaşmaktadır. Hem İran Hem de ABD

¹⁹ Demir, a.g.m. s.123.

²⁰ Demir, a.g.m. s.122.

²¹ Bagheri, a.g.m. s. 176.

cephesinde yoğun bir silahlanma hareketi var olup İran tehditkar tavırlara karşı boğazı kapatma kozunu kullanmaktadır. Mevcut koşullarda İran'ın boğazı kapatması ABD'nin buradaki devletlerdeki bir çok askeri üsleri ve kontrol noktaları tarafından şiddetli çatışmaya dönebilecek boyutlara ulaşma riski vardır. Ayrıca ABD ve KİK üyeleri sürekli askeri tatbikatlar yaparak hem İran'ın faaliyetlerini denetliyor hem de göz dağı veriyorlar. İran da bölgesel çıkarlarını göz önünde bulunduracağı düşünülürse boğaz trafiğini kapatması kendi açısından da kötü sonuçlar doğuracağından bu ihtimalin gerçekleşme ihtimali şimdilik zor gözükmeyle birlikte gerçekleşmesi muhtemel senaryolardan biridir.

Tüm bu çıkar çatışmalarına baktığımız zaman anlaşmazlıkları mezhepsel çatışmaların daha da körüklediği aşıkardır. Bölgenin Sünni ağırlıklı olması Şii İran bakımından olumsuz etki yaratacak bir durumdur. İran tüm bu faktörleri göz önüne alarak askeri anlamda yeni teknolojilerle çıkabilecek çatışmalara hazır olmak adına yeni önlemler almaktadır. Aynı şekilde ABD de askeri birliklerini bu bölgelerde konuşlandırarak bölgeden ilgisini eksiltmemektedir.

Adaların durumu şimdilik İran hakimiyetinde ve böyle sürecektir gibi görünmektedir. Sorunun hukuk dışı yollarla çözülmeye çalışılması sadece Körfez bölgesi değil tüm dünya ticaretini etkileyeceği unutulmamalıdır. Çözüm yolları barışçıl şekillerde aranmalıdır. Küreselleşmenin dünyada karşılıklı bağımlılıkların devletlerin politikalarında etkili bir ölçüt olduğu aşıkardır. Bu yönde atılacak adımlar barışı getirir. Ancak bölge dışı aktörlerin durumu lehine çevirme girişimleri ters tepebilir bu da herkes için zarar anlamına gelebilecek boyutlara ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

“İran'dan Arap Birliği'ne 'Ada' Tepkisi” ,<http://www.ajanshaber.com/irandan-arap-birligine-ada-tepkisi-haberi/179129>(Erişim Tarihi:2.11.2016).

BAGHERİ, Saeed, “İran ve Deniz Hukuku Güncel Tartışmaları” , Bagheri, https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjA0O_F8a3QAhVM7xQKHxECD6kQFgg7MAU&url=http%3A%2F%2Feski.erzincan.edu.tr%2Fbirim%2FHukukDergi%2Fmakale%2F2013%2520XVII%25202.6.pdf&usg=AFQjCNERu5p3slc9KF9QSPX6UGrrgw0X6w (Erişim: 28.10.2016).

Demir, Ali, (2014), “İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi”, Savunma Bilimleri Dergisi, Mayıs, Cilt/Volume 13, Sayı/Issue 1, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/khosbd/article/download/5000050094/5000047359> (Erişim: 24.10.2016).

<http://medyasafak.net/haber/1855/abd-nin-korfez-deki-varligi%2E%80%A6-sadece-varliktan-fazlasi> (Erişim: 28.10.2016).

<http://www.bloomberght.com/piyasalar/haber/1867523-katar-turkiye-ile-dogalgaz-tasinmasi-konusunda-hizlanmak-istiyoruz> (Erişim: 24.10.2016).

http://www.bluebird-electric.net/oceanography/ocean_pictures/Arabian_Sea_Persian_Gulf_Strait_Hormuz_Location_Map.gif

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkel er/ulke-detay/BAE/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159825&contentTitle=Genel+Bilgiler&_adf.ctrl-state=la300r6id_4&_afrLoop=100735613309552&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=la300r6id_1#! (Erişim: 26.10.2016).

<http://www.haberler.com/arap-birligi-144-donem-disisleri-bakan lari-7689793-haberi/> (Erişim: 02.11.2016).

<http://www.hurriyet.com.tr/abd-ucaklari-havalandi-ahmedinejad -meydan-okudu-20336998> (Erişim: 02.11.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Basra_K%C3%B6rfezi (Erişim 09.11.2016).

https://www.academia.edu/19170586/Birle%C5%9Fik_Arap_Em irlikleri_ve_%C4%B0ran_Aras%C4%B1nda_3_Ada_Sorunu_pp.59-61_ (Erişim: 28.10.2016).

NEHMETOVA, Behruze, (2014) “Birleşik Arap Emirlikleri ve İnan Arasında 3 Ada Sorunu”, Akademik Perspektif, Aralık,

SUR, Melda, (2011), "Uluslararası Hukukun Esasları", Beta Yayınevi, İstanbul.

TÜRK BOĞAZLARININ ÖNEMİ VE MONTRÖ SÖZLEŞMESİ İLE SAĞLANAN DENGE REJİMİ

Hacer ZORLU UĞUR

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZ

İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nı kapsayan Boğazlar, jeopolitik ve jeokültürel bir köprü niteliğiyle dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. Jeopolitik ve jeostratejik özelliğinin yanı sıra sahip oldukları askeri, siyasi, ekonomik önem de Boğazları en önemli su yollarından birisi yapmaktadır. Asya ve Avrupa'yı coğrafi olarak ayıran Türk Boğazları Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin ana giriş – çıkış kapısıdır ve bu kapının güvenliği Türkiye kadar Karadeniz'e kıyıdaş devletler için de önemlidir. Bu önemleri sebebiyle dünya siyasetini etkileyen boğazlar, bölgeye egemen olmak isteyen güçlü devletlerin de dikkatini çekmektedir. 1453'de İstanbul'un fethiyle, Osmanlı İmparatorluğunun boğazlarda kurduğu hâkimiyet 19.yüzyıl'ın ilk yarısına kadar devam etmiştir. 1774 Küçük Kaynarca antlaşması ile yabancı devletlerin ticaret gemileri ilk defa bir takım kurallar çerçevesinde İstanbul Boğazından geçebilme hakkını elde etmişlerdir. 1809'da imzalanan "Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması"yla da Boğazların iki taraflı antlaşmalarla düzenlendiği dönem başlamıştır. 1936 yılında imzalanan Montrö Sözleşmesi ile ilke olarak "Boğazlar'dan denizden geçiş ve gidiş-geliş serbestliği" kabul edilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile jeopolitik ve jeostratejik dengeler de değişmiş, oluşan bölgesel değişikliklerle başta ABD olmak üzere büyük devletlerin bölgeye ilgileri artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Boğazları, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi.

THE IMPORTANCE OF THE TURKISH STRAITS AND THE REGIME OF BALANCE PROVIDED WITH THE MONTREUX CONVENTION

ABSTRACT

Straits, which consist of the Strait of Istanbul, Sea of Marmara and the Strait of Çanakkale are one of the world's most important sea routes in the world as geopolitical and geocultural nature of a bridge. They have military, political, economic importance as well as the geopolitical and geostrategic feature that also make the Straits one of the most important waterways. Turkish Straits that separates Europe and Asia geographically, are the main entrance door of the states of the Black Sea coast, and the safety of this door is also important for the Black Sea littoral states as much as Turkey. Because of this importance of the Straits affecting world politics, it has attracted the attention of powerful states also that wanted to dominate for the Black Sea littoral states as much as Turkey. Because of this importance of the Straits affecting world politics, it has attracted the attention of powerful states also that wanted to dominate the region. The dominance of the Ottoman Empire over the Straits, beginning with the conquest of İstanbul in 1453 lasted until the first half of the nineteenth century. As a result of the

1774 Treaty of Küçük Kaynarca, the merchant shipping of foreign states obtained the right for the first time to pass through the Straits of İstanbul complying with a number of regulations. A period began with "Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Treaty" that is signed in 1809 and Straits started to be regulated by bilateral agreements. The principle of "freedom of the sea passage through the Straits and navigation" was adopted with the Montreux Convention in 1936. The end of the Cold War and the disintegration of the Soviet Union in 1991 changed also the geopolitical and geostrategic balances and due to regional changes occurred, the big states including the USA's attention to the region has increased.

Key Words: Turkish Straits, Ottoman Empire, Republic of Turkey, Lausanne Straits Agreement, Montreux Convention of Straits.

GİRİŞ

Tarihen sabittir ki, Boğazları kontrol altında tutan her devlet sonunda Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Gerçekten de Boğazların iki tarafındaki ana topraklara hükmeden devletler, Bizans ve Osmanlı örneklerinde görüldüğü gibi bunu başarmıştır (Bostan,2000:1).

Türk Boğazları dünya üzerinde yaşayan toplumların politikalarına ve hatta kaderlerine yön veren coğrafyalardan bir tanesi olması sebebiyle her zaman önemli olmuştur (Ökten,2008:6). Tarih boyunca diğer devletleri de ilgilendiren bir sorun olan Türk Boğazları, coğrafi olarak iki kıtayı birbirinden ayırmasına rağmen, siyasi ve ticari olarak iki kıtayı ve denizleri birbirine bağlamaktadır (Doğru, 2013: 123).

1453'te İstanbul'un fethinden 19.yüzyılın birinci yarısının sonlarına kadar Osmanlı devletinin tam ve münhasır egemenliği altında tutulan Türk Boğazları, geçişin ancak onun izni ile gerçekleştiği bir rejime sahipti. Bu durum daha sonraları uluslar arası gelişmelere bağlı olarak değişikliğe uğrayarak gittikçe uluslararası bir geçiş rejimine bağlı olmaya başlamıştır (Pazarcı, 2015:276) .

İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Türk boğazları olarak da kabul edilmekte olup sahip oldukları özellikler nedeniyle de en önemli suyolları arasında yer almış, tarihin her döneminde ve günümüzde dünya siyaseti üzerinde ki etkisini korumuştur. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde öngörülen Boğazlar garantisi ile haklarının korunamayacağını ve güvenliğinin sağlanamayacağını anlayan Türkiye, onun zamana daha uygun hale getirilmesi için 1933 yılından itibaren mevcut boğazlar statüsünün değiştirilmesini istemeye başlamıştır (Zengin,2013: 41).

TÜRK BOĞAZLARININ ÖNEMİ

İlk kez 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesinde yer almış olan Türk Boğazları terimi Montrö Boğazlar Sözleşmesinde de tekrarlanmıştır. Yalnızca İstanbul Boğazı, Marmara denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan ortak geçiş rejimi amacı ile kullanılmakta olan bu terim, anılan üç deniz alanının

ayrı coğrafi ve hukuksal varlıklarını ortadan kaldırmamaktadır (Pazarcı, 2015:276). Türk Boğazları coğrafi konumu, fiziki yapısı ve *sui generis* özellikleriyle, deniz ulaştırması için kullanılan dünyadaki en uzun doğal ve dar su yollarından biridir (Kurumahmut, 2006: 13- 14).

Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı geçiş açısından her zaman bir bütün sayılmıştır. Gündüz, iki açık denizi birbirine bağladığı için uluslararası bir su yolu mahiyetinde olan Türk Boğazları'ndan geçişin *ulusal* değil, *uluslararası* düzenlemelere tâbi olduğunu belirtmektedir (Doğru,2013:133).

Pazarcı, Boğazların jeopolitik, jeostratejik ve askeri bakımdan öneminin, bir yandan, Asya ile Avrupa arasındaki bağlantıyı ve öte yandan Karadeniz ile Akdeniz ve oradan da okyanuslar arasındaki bağlantıyı sağlamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Dolayısıyla, Boğazlar'ı elinde tutan bir askeri kuvvet kara ve deniz harekâtları bakımından coğrafyanın sağladığı üstünlüğü kendi lehine kullanma imkânına sahip olacaktır (Şener, 2015:339). Birsel'in de belirttiği gibi, Asya ve Avrupa'yı birleştiren aynı devletin toprakları içindeki bu geçitler dar ve savunmaya gayet elverişlidir. Dolayısıyla, en kuvvetli donanmalar buradan geçememiş, en kudretli ordular bunları ele geçirememiştir (Birsel, 1948:7)

Antik çağlardan bu yana tarihin her döneminde böyle bir öneme sahip olan Boğazları elinde tutan devletler bu durumun hem çeşitli yararlarını görmüşler hem de bazı zararlarına katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda, geçmişte, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere Boğazları elinde bulunduran devletler zaman zaman bu bölgeyi ele geçirmek isteyen devletlere karşı güvenliklerini ve ülke bütünlüklerini sağlamakta birtakım zorluklarla karşılaşmışlardır. Buna karşılık, anılan devletlerin siyasal ve askeri alanda dostluklarının arandığı ve dolayısıyla belirli bir siyasi itibar ve etkinliğe sahip oldukları da gözlenmektedir. Napolyon Bonaparte'ın "*O dar Boğazları Rusya'ya bırakmaktansa dünyanın yarısını bırakmayı yeğlerim*" ve Çar I. Alexandre'nin "*Coğrafya benim Boğazlara sahip olmamı emrediyor; eğer Boğazlar başkasının elinde ise kendi evimin sahibi olmam olanaksızdır*" bağlamındaki ortak anlamlı ifadeleri Türk Boğazları'nın tarih içerisindeki önemini vurgulamaktadır (Doğru,2013:134- 135). Çar Büyük Petro zamanında bir Rus Diplomatının Boğazlar konusunda Türkiye'nin politikası hakkındaki değerlendirmesi, "*Hiç kimsenin el sürme hakkına sahip olamayacağı erden ve arî bir genç kız gibi koruyor Karadeniz'i Babıâli. Öyle ki, bir yabancı'nın kendi özel dairesine girmesine belki katlanabilir de Osmanlı padişahı, yabancı bir geminin Karadeniz'e girmesine katiyen göz yumamaz ve izin vermez. Böyle bir şey ancak Türk İmparatorluğu'nun altüst olmasıyla olanak kazanabilir*" (Caşın, 2002:113).

Çeşitli sebeplerin yanı sıra Hazar Denizi ve Orta Asya Petrolleri'nin dünya pazarlarına ulaştırılmasının en ekonomik yolunun Türk Boğazları olması nedeniyle Türk Boğazları'ndan geçen gemi sayısı her geçen gün artmaktadır. 1938 yılında İstanbul Boğazı'ndan geçen gemi sayısı yaklaşık 4.500 iken 2013 yılında geçiş yapan gemi sayısı 46.532'e ulaşmıştır. Bu sayının 9.007'sini tehlikeli yük taşıyan gemiler oluşturmuştur (Doğru,2013:135- 136) Dünyada ticarete konu olan malların %90'nın deniz yolu ile taşındığı göz önüne alınırsa denizleri birbirine bağlayan Türk boğazlarının önemi daha da önem kazanmaktadır.

BOĞAZLARIN GEÇİŞ REJİMİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Boğazlar'ın rejimine ilişkin düzenlemeler ile geçiş uygulamaları incelendiğinde üç ayrı dönemden bahsetmek gerekir.

Tek Taraflı Tasarruflarla Düzenlemelerin Olduğu Dönem

Boğazlarda mutlak Türk egemenliği dönemi, mutlak kapalılık dönemi(1453–1809) (Şener,2014: 469). İnan, bu dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun "mutlak egemenlik dönemi" olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Bu dönemde Boğazlar'dan geçiş ve Karadeniz'deki deniz ulaştırmasına ve deniz ticaretine ait tüm kararlar, hiç sınırlama olmaksızın, Osmanlı İmparatorluğu tarafından tek başına alınmaktaydı. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Andlaşması'na kadar süren bu devrede uygulanan ve "İmparatorluğun kadim kaidesi" olarak telaffuz edilen genel rejim, Boğazlar'ın ve Karadeniz'in yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerine kapalı olması ilkesiydi. Yel'in de belirttiği gibi, bununla birlikte, Osmanlı devleti bir kara devleti olduğu için, bu dönemde bazı denizci devletlere ticari imtiyazlar verilmiştir (Doğru, 2013: 137).

İkili Antlaşmalarla Düzenlemelerin Yapıldığı Dönem

Boğazlar'ın ikili antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi (Sözleşmecilik kapalılık dönemi) (1809–1841) (Şener,2014: 469). Türk Boğazları'nın rejiminin düzenlenmesinde, Osmanlı Devleti'nin mutlak hâkimiyet devri, İngilizlerle 5 Ocak 1809 tarihinde "Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın yapılmasıyla sona ermiştir. Bu tarihten sonra Türk Boğazları üzerindeki rejim, Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu ikili antlaşmalarla düzenlenmiştir. Kale-i Sultaniye Antlaşması ile birlikte 14 Eylül 1829 ve 8 Temmuz 1833 tarihlerinde sırasıyla "Edirne Antlaşması" ve "Hünkâr İskelesi Antlaşması" da bu döneme ait antlaşmalardır (Öktem,2008: 18).

Çok Taraflı Antlaşmalarla Düzenlemelerin Yapıldığı Dönem

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi, 1856 Paris Boğazlar Sözleşmesi, 1871 Londra Boğazlar Sözleşmesi, 1878 Berlin Antlaşması, 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Andlaşması, 10 Ağustos 1920 Sevr Andlaşması bu döneme ait antlaşmalardır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

Lozan Boğazlar Sözleşmesi

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme ile Boğazlar statüsü yeniden düzenlendi. Buna göre Boğazlar'dan geçiş serbest olup, bu bölgede belirlenen statünün uygulanabilmesi için, başkanlığını Türk temsilcisinin yapacağı bir Boğazlar Komisyonu kuruldu. Böylece Boğazlar'ın kontrolü ve yönetimi Türkiye'nin de yer aldığı milletlerarası bir statüye bağlandı. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hak ve yetkileri geniş ölçüde sınırlandı (Ökten,2008:164).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Dönemi

20 Temmuz 1936 yılında imzalanmış, 9 Kasım 1936 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Sözleşme'nin iki önemli özelliği vardır. Sözleşmenin birinci özelliği, Lozan'ın Türkiye hesabına açık bıraktığı bir boşluğu doldurması ve Türkiye Cumhuriyeti'ne büyük bir güvenlik getirmiş bulunmasındadır. Öte yandan Sözleşme, uluslararası ilişkilerde siyasi andlaşmaların müzakere ve barışçı yollar ile günün şartlarına daha uygun bir hüviyete sokulabileceğine, tarihte ender rastlanan bir örneği getirmiş olması bakımından dikkate şayandır (Kurumahmut, 2006: 59).

Sözleşme'de Boğazlar'dan geçiş ve seyrisefain (ulaşım) serbestisi; *ticaret gemileri, savaş gemileri ve uçaklar* ayırımı yapılarak düzenlenmiştir. Ayrıca *barış zamanı, Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı, Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı ve Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidine maruz görmesi* durumları da göz önünde bulundurulmuş ayırım yapılmıştır (Doğru,2013:157).

Montrö Sözleşmesi'nin asıl amacı kıyı devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarını saklı tutmakla beraber uluslararası deniz ticaretinin gereklerini ve yararlarını bu haklarla bağdaştırmaktır. Yani Montrö ile boğazlardan yeni bir geçiş rejimi kabul edilmiş, bu yeni rejimin uygulanması ve denetimi sorumluluğu Türkiye'ye verilmiştir. Yine bu sözleşme Boğazlar'ın savaş gemileri tarafından kullanılmasında, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını gözeterek, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler ayırımı yapılarak kıyısı olmanın yararına ayrıcalıkları da içermiştir. Bu şekildeki ayrımlar sayesinde ki Türkiye kendi güvenliğini sağlamıştır (Tosun,1994: 111).

Başlangıçta yürürlük süresi yirmi yıl olarak belirlenen Sözleşme'nin, bu sürenin bitim tarihi olan 9 Kasım 1956'dan itibaren sona erdirilme süresinin başlayabilmesi, akit devletlerin Sözleşme'yi sona erdirme ön bildirim beyanlarına tabi tutulmuştur. Bu süreç bugüne kadar başlatılmamıştır. Bununla beraber, Sözleşme'nin 1'inci maddesinde teyit ve kabul edilen *Boğazlarda denizden geçiş ve ulaşım özgürlüğü ilkesinin* sonsuz bir süresi olacağı belirtilmiştir (Kurumahmut, 2006: 60).

1923 Lozan ve 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmeleri'nin Karşılaştırılması

Özersay'ın da belirttiği gibi, Lozan'ın imzalanması, genel bir harpten çıkıldığı zamanda ve Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmişti. Lozan'da Türkiye'nin güvenliğini ve bağımsızlığını tehlikeye sokacak Boğazlar mıntikasının gayri askerî hale getirilmesiyle ilgili bir hüküm vardı. Çanakkale ve İstanbul Boğazları yaklaşık 20'şer km içlere kadar silahsızlandırılacaktı. Böyle bir durumda Türkiye'nin kaygılarını da yatıştırmak maksadıyla Lozan Sözleşmesi'nin 28. maddesiyle ortak güvence sistemi getirilmişti. Ancak olası bir savaş tehdidi ihtimali durumunda uygulamanın nasıl olacağı herhangi bir hükme bağlanmamıştı. Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile başkanlığını bir Türk'ün yaptığı Boğazlar Komisyonu adı altında bir komisyon kurulmuştu (Ökten,2008: 97) .

Lozan'da sadece savaş ve barış zamanları için yapılacak düzenlemeler belirlenmiş ancak herhangi bir saldırı tehlikesi durumunda ne olacağı hükmü koyulmamıştı. Türkiye bir savaş tehdidi hissettiğinde sözleşme nedeniyle meşrû müdafaa hakkını kullanamayacaktı (Ökten,2008: 55) . Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumu; Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde öngörülmeven ve Türkiye'ye *önleyici meşru müdafaa* hakkına dayanarak tedbir alma imkânı veren yeni bir düzenleme olarak Sözleşme'de yer almıştır (Doğru,2013:157).

Montrö'de alınan kararlara göre Boğazlar'daki gayri askerî mıntıkada yeniden tahkimat ve silahlandırma yapılacaktı. Türkiye, kendi savunmasını kendi asker ve silahıyla gerçekleştirecekti. Ayrıca Türkiye'nin egemenliğine gölge düşüren Boğazlar Komisyonu kaldırılacaktı. Böylelikle Türkiye, bağımsızlığını güvence altına aldı (Ökten,2008: 98) .

İnan'ın da belirttiği gibi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden farklı olarak, havadan geçiş serbestliği ilkesini kabul etmemiş olup yalnızca sivil uçakların Boğazlar üzerinden geçişini düzenlemiş, askeri uçakların geçişi konusuna hiç değinmemiştir. Bir başka söyleyişle, askeri uçakların Boğazlar üzerinden geçmesine izin verip vermeme yetkisi, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine bırakılmıştır (Doğru,2013:162).

Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar hakkındaki silahsızlanma kayıtları kaldırılıyor ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği tam olarak kuruluyordu. Öte yandan 1923 Sözleşmesine oranla, hem Türkiye hem de Karadeniz devletleri lehine bazı değişiklikler de getirmiştir. Özellikle savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi meselesinde, Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise, savaşan tarafların gemileri boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye bir savaşa girerse veya kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında görürse, diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi tamamıyla Türkiye'nin kendi takdirine kalacaktır. İsterse geçirecek, istemezse geçirmeyecektir. Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlanıyordu ki, bu hüküm güvenlikleri bakımından Karadeniz devletlerinin lehine idi (Armaoğlu, 1991:345).

Sözleşmenin lehte olan bu hükümlerinin yanında 2, 4 ve 6. maddelerinde yer alan kılavuzluk ve römorkor kullanımını isteğe bırakan hükümleri ile can, mal ve çevre güvenliğini tehdit eden hususların üzerinde yeterince durulmaması bu sözleşmenin aleyhte olan konularıdır. Ancak Türkiye'nin aleyhinde olan bu hususlar, milletlerarası kuruluşların ve çevre örgütlerinin desteği ile Türkiye'nin iç hukuku için yapılabilecek düzenlemeler çerçevesinde, kısmen de olsa çözülebilecek konulardır. Antlaşmanın feshedilmesi durumunda Karadeniz'e kıyısı olan veya olmayan birçok devlet kendi çıkarları doğrultusunda isteklerde bulunacak ve 18. madde de belirtilen şekliyle yeni bir uzlaşma için öngörülen oybirliğini sağlamak imkânsız hale gelecektir (Ökten, 2008:168).

MONTRÖ SÖZLEŞMESİ İLE SAĞLANAN DENGE VE İSTİKRAR REJİMİ

Montrö'de, 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Boğazlar'ın rejimine dair Sözleşme'nin hukuki mimarisinin iki temel dayanağı vardır. Bunlardan ilki, Türk Boğazları'ndan 'geçiş ve ulaşım serbestisi'; diğeri ise 'Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliği'dir. Bu iki hukuki ve siyasi unsur Montrö denge rejimini oluşturur (Tarhanlı, 2000:9).

1936 tarihli *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* Türkiye'nin egemenlik haklarını en üst düzeyde gözetilen bir rejimdir. Statüleri özel anlaşmalarla veya örf ve adet hukuku kurallarıyla belirlenmiş olan uluslararası boğazların hiçbirinde, Montrö'de Türkiye'ye verilen nitelikte bir yetkinin kıyı devletine tanınmamış olduğu dikkate alınacak olursa, Türkiye'nin *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* ile kazandığı avantajların önemi daha kolay değerlendirilebilecek ve anlaşılabilir (Doğru,2013: 164).

Bu antlaşma neticesinde Türkiye, Lozan Antlaşması ile güvenliğini ve egemenliğini sınırlayan Boğazlar statüsünü, dönemin değişen güçler

dengeinden çok iyi yararlanarak değiştirmeyi ve kendi lehine çevirmeyi başardı. Boğazlar Komisyonu kaldırıldı, Boğazlar'ın askerileşmesi sağlandı, aynı zamanda kurulan statünün yürürlüğünü ve kontrolünü Türkiye üstlendi. Türk Boğazları'nda çok hassas dengelere dayanan yeni bir statünün kurulması, Türkiye'ye olduğu kadar bölge ve dünya devletlerarası siyasette bir uyuşma ve barış havası estirdi (Ökten,2008:165) .

Tosun'un da belirttiği gibi, eğer Montrö sözleşmesi olmasaydı, herhangi bir savaş tehlikesinde Türkiye Boğazlar'dan geçecek savaş gemilerini engelleyerek güvenliğini sağlayamazdı. Bölgedeki herhangi bir savaş durumunda, Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayamaması halinde büyük devletlerin büyük savaş gemilerini Karadeniz'de bulundurma hakkı doğar ve bu durum bölge ülkelerini olumsuz etkilemesinin yanı sıra Türkiye'nin değişik baskılar altında kalmasına yol açardı. Bundan dolayı Montrö bu bölgede barış ve güvenlik içinde gerekli dengeyi sağlayan önemli bir mihenk taşıdır (Tosun,1994: 111- 112).

Montrö rejimi ile Türkiye'nin jeopolitik değeri daha çok yükselerek, milletlerarası platformlarda Türkiye'nin görüşlerine verilen önem hissedilir derecede artış gösterdi (Ökten,2008:110). Lozan Antlaşması ile birlikte Boğazlar üzerindeki egemenliği kısıtlanan Türkiye, Montrö ile birlikte Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini daha sağlam temellere oturttu. Sözleşmenin II. kısım hükümleri Türkiye'ye önemli avantajlar sağladı (Ökten,2008:167).

Boğazlar ile Karadeniz'in güvenliğini düzenleyen ve XX. yüzyılın en önemli *istikrar* ve *denge* belgesi olan bu Sözleşme'nin muhafazası, hem bölge ülkeleri ile Türkiye'nin hem de son dönemde ortaya çıkan önce Gürcistan sonra Ukrayna'daki gelişmeler bağlamında bütün uluslararası toplumun menfaatinidir. Sözleşme'nin feshedilip, yerine yeni bir Sözleşme yapılamaması durumunda 1982 BMDHS'de yer alan "*Uluslararası Ulaştırma Amacıyla Kullanılan Boğazlar*" için öngörülen *transit geçiş* rejiminin Türk Boğazları bölgesinde uygulanması girişimi ile karşılaşılması muhtemel görünmektedir. Bununla birlikte, Boğazlar'da bugünkünden daha serbest bir geçiş rejimi getirecek olan bu *transit geçiş* rejiminin fiziki ve coğrafi konumu itibariyle Boğazlar bölgesine uygulanabilme imkânı bulunmamaktadır (Doğru,2013: 165) .

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin feshedilmesi durumunda yapılacak yeni bir antlaşmanın ya da düzenlemenin Türkiye'nin çıkarlarını Montrö'den daha iyi koruyabileceğini düşünmek çok iyimser bir tutum olacaktır. Bu nedenle antlaşma maddelerinde yapılabilecek bir değiştirme teklifi bile Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyebilecek bir gelişmeye neden olabilir. Yeni bir antlaşma zemininde Türkiye'nin lehine olan birçok durumun değişebileceği ve ABD'nin yeni yapılacak bir antlaşmada belirleyici olacağı muhtemeldir. ABD ise denizden ve havadan geçişte her türlü

sınırlamanın karşısındadır. Bu durum Türkiye'nin görüşüyle çelişmektedir. Türkiye tüm bunları göz önüne alarak bu konuda atacağı adımları dikkatli ve sağlam atmalıdır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'ye olduğu kadar Karadeniz'e sahildar devletlere de bazı avantajlar sağlamaktadır. Bu nedenle, sözleşmenin iptali veya değiştirilmesi taleplerine karşı Türkiye, başta Rusya Federasyonu olmak üzere Karadeniz'e sahildar devletleri yanına alarak ortak politikalar geliştirebilir. Unutulmamalıdır ki Montrö Boğazlar Sözleşmesi, dünya üzerinde uygulanan Boğazlar'dan geçiş rejimleri içinde kıyı devletine en fazla egemenlik hakkı tanıyan bir antlaşmadır. Hiç şüphesiz Montrö Boğazlar Sözleşmesi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin milletlerarası alanda kazandığı itibarın bir simgesi olarak dış politikada kazandığı en önemli zaferlerindedir (Ökten,2008:169) .

Türkiye'nin titizlikle uygulamaya çalıştığı Montrö Boğazlar rejimi 20. yüzyılda olduğu gibi 21. yüzyılda da Türk dış politikası için güvenilebilecek ve tutunulabilecek bir alan yaratmaktadır. Bütün bu özelliklerinden dolayı uluslararası politikanın dengeleri açısından önemini hep devam ettirecek olan Boğazlar, dün olduğu gibi bugün de Türkiye'nin dış politikasını etkileyen ve ona yön veren bir öge olmaya devam edecektir (Şener,2015:346) .

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrasında, Karadeniz'in siyasal coğrafyası köklü bir değişim göstermiştir. Bu değişime paralel olarak, bölgede yeni jeopolitik ve jeostratejik dengelerin oluştuğu gözlenmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bölgede oluşan güç boşluğu, bir yandan bölge dışı devletlerin, bölge üzerinde etkinlik kazanması açısından fırsat oluşturmuş, diğer yandan da bölgenin güvenlik sorununu ortaya çıkarmıştır (Koçer,2007:198).

Soğuk savaş sonrası dönemde Hazar havzasının yeraltı zenginliklerinin işletilmeye başlaması ve bu zenginliklerin Batı pazarına aktarılmasında Türk Boğazları'nın tercih edilmesi Boğazlar üzerinde yapılan ulaşımın daha yoğun ve önemli hale gelmesi sonucunu doğurmuştur (Ökten,2008:7) . Deniz taşımacılığı açısından giderek daha fazla kullanılmaya başlanan Türk Boğazları gerek Karadeniz'e kıyıdaş olan devletler açısından gerek Karadeniz'e ulaşmak isteyen devletler açısından kilit bölge olma özelliğini devam ettirmektedir. Türk Boğazları'nın sıkça vurgulanan bu özel durumu ülkemiz açısından birçok avantaj sağlıyor olsa da bu özel konumun getirmiş olduğu ve her daim gözetilmesi gereken hassas sorumluluklar da mevcuttur (Öğüt,2014:140) .

Soğuk savaş sonrası bölgesel değişikliklerin, Türk Boğazları'nda yarattığı diğer önemli etki ise; başta ABD olmak üzere büyük devletlerin bölgeye

artan ilgileri olmuştur. (Ökten,2008:166). SSCB'nin 1991'de dağılması ve yerini Rusya Federasyonu'na bırakmasıyla birlikte, Soğuk Savaş sonrası yaşanan bölgesel değişikliklerin etkisiyle başta ABD olmak üzere büyük devletlerin bölgeye ilgileri fazlasıyla artmıştır. ABD, genel olarak Rusya Federasyonu'nun askeri hareketlerini kontrol altında tutmak, özel olarak da İran'a karşı olası bir askeri harekât için Karadeniz'i, askeri üs, radar istasyonları ve casus uçaklarıyla izleme merkezi olarak düşünmektedir (Şener,2015:344).

Dünya petrol ve doğal gazının büyük bölümünü tüketen ABD ve AB, her geçen gün biraz daha istikrarsızlaşan Orta Doğu petrollerine alternatif ve tamamlayıcı olarak Hazar Bölgesi petrolünü ve doğal gazını düşünmektedir. Ayrıca ABD, Rusya'nın petrol ihracatını denetlemek ve Avrasya enerji kaynaklarını ve bu kaynakların ulaştırma hatlarının kontrolünü de elinde tutmak istemektedir. Hazar Bölgesi petrolünün Karadeniz'den Akdeniz yolu ile dünyaya açılmasında kilit bölge Türk Boğazları'dır (Ökten,2008: 167).

Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılmasıyla, Karadeniz ve Hazar bölgesindeki ülkeler, Rusya'dan uzaklaşarak Batı'ya yönelmişlerdir. Bu coğrafyadaki ülkelerin önemli bir kısmı, Rusya'nın nüfuz alanından çıkmış ve başta NATO ve/veya AB olmak üzere, birçok Batılı/Avrupa merkezli örgütün üyesi olmuşlardır (Koçer,2007:199).

ABD'nin Karadeniz enerji politikalarını istediği yönde uygulama arzusu paralelinde, Gürcistan'da "Gül Devrimi", Ukrayna'da "Turuncu Devrim" gerçekleştirilerek bu devletlerde batı yanlısı hükümetler iktidara getirilmiştir. Bu devrimlere ilave olarak Romanya ve Bulgaristan'ın 2004 yılında NATO'ya katılmasının yanı sıra Romanya ve Bulgaristan'da askerî üsler açan ABD, Karadeniz'de askerî varlığını artırma gayreti içerisinde. ABD'nin Karadeniz'de askerî varlığını arttırmasındaki en büyük engellerden biri Montrö Boğazlar Sözleşmesi'dir. Çünkü sözleşme hükümlerine göre; Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlar'dan geçiş tonajı ve Karadeniz'de kalış süreleri sınırlandırılmaktadır. ABD'de bu güne kadar gayri resmî ağızlarından, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi yönünde taleplerini dile getirmesi, Türkiye'nin ve Rusya'nın tepkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır (Ökten,2008: 167).

AB'nin ve NATO'nun, Karadeniz'i -ve Güney Kafkasya'yı- kapsayacak biçimde batıdan doğuya doğru genişlemesiyle, Batı'nın sınırları Karadeniz'e ulaşması sonucu bugün Karadeniz Avrupa denizi, Hazar ise Avrasya denizi haline dönüşmüştür denilebilir. Kanbolat'ın ifadesiyle, Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan Rusya ise, Karadeniz'de Kuzeybatı Kafkasya, Hazar'da ise Kuzeydoğu Kafkasya kıyılarına sıkışmıştır (Koçer,2007:199).

ABD'nin, Büyük Orta Doğu Projesi'nde somutlaşan yeni stratejisi bağlamında Alkan'ın da belirttiği gibi, "Karadeniz bölgesi, yüzyıllar

boyunca Ortadoğu'ya girişin kapısı olmuştur. ... On dokuzuncu yüzyıldaki her Avrupalı güç, kim Karadeniz'i kontrol ederse, ... Ortadoğu'yu kontrol edebileceğini anlamıştır. Bu kapsamda eğer Ortadoğu'da demokratikleşme sürecinin başarıya ulaşması isteniyorsa, Karadeniz Bölgesi'nde demokratik, [müreffeh] ve güvenli bir yapı kurulması önkoşuldur" (Koçer,2007:200).

Kurumahmut'un belirttiği gibi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi bir bütün olarak incelendiğinde; Türkiye'ye, uluslararası platformlarda çok önemli ve tekrar elde edilmesi zor ve hatta imkânsız gibi görülen avantajlar sağlayan önemli hükümler içerdiği görülecektir (Caşın,2000:129). Sözleşme, Türkiye ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerle birlikte Boğazları kullanan devletler için hak ve yükümlülükler doğuran, hukuki olduğu kadar siyasi bir belgedir. Sözleşme'de boğaz devleti olarak Türkiye'nin yetkileri esas, yetki kısıtlamaları ise istisnai niteliktedir (Kurumahmut,2006:139).

Her milletlerarası andlaşma ve sözleşmede olduğu gibi Montrö'de ruhunu ve menşeyini, önce Devletler Hukuku'ndan ve sonra da bu hukukun bir parçası olan Deniz Hukuku'dan alır ve almalıdır. Montrö, Devletler Hukukuna ve Deniz Hukukuna uygun olduğu müddetçe ömürlü olur. Aksi yöndeki uygulamalar tatbik kaabiliyetini azaltır (Caşın,2000:133).

Boğazlar Türkiye için menfaat değil, varlık, egemenlik ve güvenlik meselesi olduğu için Rusya ve diğer devletlerden daha çok öneme sahiptir. Beş asırdan beri Türkiye'nin bütün güvenliği ve varlığı boğazlara bağlanmıştır. Boğazlarla en ilgili devlet Türkiye'dir. Boğazlar Türk toprakları içindedir ve ülkesi bunlarla bir birlik olur (Birsal,1948: 8).

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir (1991), "20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1990) ", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Birsal, Cemil (1948), "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 14, Sayı 1- 2, İstanbul, ss.1-23
- Bostan, İdris (2000), "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul Boğazı'ndan Geçişin Tabii Olduğu Kurallar" Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, B. Öztürk, M. Kadioğlu ve H. Öztürk (ed.),TÜDAV, Yayın No: 5, İstanbul, ss.1- 8
- Caşın, Mesut Hakkı (2000) "Dünya Deniz Ulaşımında Marmara Denizi ve Türk Boğazlarının XXI. Yüzyılda Değişen Stratejik Vizyonu", Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, B. Öztürk, M. Kadioğlu ve H. Öztürk (ed.), TÜDAV, Yayın No: 5, İstanbul, ss.112-135

- Doğru, Sami (2013) “Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, İzmir, ss.123- 169
- Koçer, Gökhan (2007), “Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, C. 1, Sayı: 1, Ankara, ss.195- 2017
- Kurumahmut, Ali (2006), Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları ve Karadeniz, TÜDAV Yayınları, İstanbul
- Öğüt, Selman (2014), “Kanal İstanbul Projesi'nin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi ”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt:10,Sayı:38, İstanbul, ss.119- 153
- Ökten, Kazım (2008), “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
- Pazarcı, Hüseyin (2015),Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara
- Şener, Bülent (2014), “Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü”, Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 7, Sayı: XVII, ss. 467-493.
- Şener, Bülent (2015), “ Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi”, Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı: 35, ss. 327- 349
- Tarhanlı, Turgut (2000), Türk Boğazları'nda Denge Rejimi: Hukuki ve Yapısal bir Değerlendirme, Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, B. Öztürk, M. Kadioğlu ve H. Öztürk (ed.), TÜDAV Yayın No: 5,İstanbul, ss.9- 29
- Tosun, Hüseyin (1994), “Montrö Boğazlar Sözleşmesi “(Boğazlar Sorununda Son Aşama), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4, Sayı: 13 (1994), ss.87–112
- Zengin, Eyüp (2013), “ Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimi ve Türkiye'nin Boğazlardan Geçiş Düzenleme Yetkisi”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, Sayı:2(2),Çankırı,ss.41-56. http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/394902060_makale-3son.pdf (29.03.2016)